

GEHEUGEN COLLECTIEF
HISTORISCH PROJECTBUREAU

BKRRK-onderzoeksrapport

Pachter op de Uitschoolhoeve 1600-1800

Het Domein Bokrijk

Oktober 2016

Inhoud

Inleiding	3
Hoofdstuk 1 Dorp en abdij door de eeuwen heen	4
Het dorp Oevel	5
1100-1800	5
Na de Franse Revolutie	6
De abdij van Tongerlo	8
Stichting	8
Ups and downs	9
Brabantse Omwenteling en Franse Revolutie	10
Tussen dorp en abdij: de pastoor	11
Hoofdstuk 2 De Uitschoolhoeve en zijn bewoners	13
Algemene situering	14
Eeuwenlang pachthoeve	15
Lijst van Pachtters	17
De familie T'Seyen als pachter (1655-1794)	18
Pachter wordt eigenaar? (1794-1890)	20
De laatste bewoners (1890-1953)	22
Hoofdstuk 3 Pachter van een grote Kempense hoeve (1600-1800)	25
Het pachtstelsel	26
Het pachtcontract	27
Het 'voorlijf' en de graanpacht	28
De pachter	30
Een nieuwe pachter	30
Contact met de abdij	31
Het werk op en rond de hoeve: karweien en onderhoud	32
<i>De gronden</i>	32
<i>De woningen en stallen</i>	33
<i>Karweien</i>	34
Kwam de pachter rond?	35
<i>Bedrijfsoppervlakte</i>	35
<i>Pachtdruk</i>	36
<i>Pachters in de problemen</i>	38
<i>Een einde aan het pachtcontract</i>	40
De pachter binnen de dorpsgemeenschap	41
Besluit	43

Hoofdstuk 4 Faits-divers	44
De tienden	45
De lammeren van Oevel	46
Vakmanschap in en rond de abdij	47
De parochie: enkele weetjes	48
Bijlage Technische fiche	50
Identificatie	51
<i>Type</i>	51
<i>Functie (historisch)</i>	51
<i>Datering</i>	51
<i>Geografische informatie</i>	51
<i>Verwerving door Bokrijk</i>	51
Inventaris	51
Bouwmateriaal, bouwwijze en uiterlijke bijzonderheden	51
Reconstructie en restauratie	52
Gebouwen op het erf	53
Infrastructuur	54
Indeling	54
Huidige inboedel	54
Bijlage Stamboom bewoners (1800-1954)	55
Stamboom bewoners van de Uitschoolhoeve uit Oevel, einde 18de – midden 20ste eeuw	56
Bibliografie	57
Literatuur	58
Bronnen	60
Uitgegeven bronnen	60
Onuitgegeven bronnen	60
Websites	61

Inleiding

De Uitschoolhoeve lag aan de zuidelijke rand van het kleine landbouwdorp Oevel, op minder dan drie kilometer van de abdij van Tongerlo. Het dorp bestond uit een kleine dorpskern en enkele verspreide hoeves. De Uitschoolhoeve was een van die verspreide hoeves. Het was geen klein agrarisch bedrijf, maar zat met zijn oppervlakte van dertig tot veertig hectare ruim boven de grens van de zelfvoorzienendheid. Er was op deze plaats hoogstwaarschijnlijk al van in de dertiende eeuw een uitbating. Het naar Bokrijk overgebrachte gebouw dateert uit het midden van de achttiende eeuw en verving een ouder woonhuis op hetzelfde erf.

De geschiedenis van de Uitschoolhoeve is nauw verweven met het verhaal van de abdij van Tongerlo. De abdij bestond uit een geheel van kloostergebouwen met een kerk, een eigen hoeve, stallingen en werkhuizen, met daarrond – dichtbij en verder af – tientallen pachthoeves, waaronder de Uitschoolhoeve.

De vroege geschiedenis van de hoeve, als middeleeuwse pachthoeve, is boeiend, maar valt buiten de context en chronologie van het onderzoek naar vakmanschap in de Kempen. Aansluitend bij de datering (ca. 1735-1750) en de huidige inrichting van de hoeve (gebaseerd op een boedelstaat uit 1756) richten we ons in dit onderzoek voornamelijk op de achttiende eeuw. In het midden van de zeventiende eeuw kwam de hoeve in handen van de familie T' Seyen die de hoeve 150 jaar in pacht had en tijdens de Franse Tijd eigenaar werd.

Wat maakt deze hoeve en haar bewoners bijzonder in vergelijking met een groot aantal van de Kempense boerderijen in de periode 1600-1914? Wat maakt haar bijzonder binnen Bokrijk? Die vraag beantwoorden we in het tweede deel van dit rapport. De Uitschoolhoeve was geen kleine subsistentieboerderij, waar de bewoners leefden van de opbrengst van hun grond, maar een grote pachthoeve. Dit had zowel economische als sociale consequenties. Wat betekende het om pachter te zijn van een pachthoeve in de zeventiende en achttiende eeuw? Wat was de relatie tussen de pachter en de abdij? Hoe verging het de pachters van Tongerlo en specifiek van de Uitschoolhoeve? Wat waren hun rechten en plichten? Wat was hun sociale status in het dorp? Wat gebeurde er als een pachter financieel in de problemen kwam? Om deze vragen te onderzoeken, konden we een beroep doen op het uitgebreide archief van de abdij van Tongerlo en op literatuur over de evolutie van pachthoeves tijdens het ancien régime. Dankzij het archiefonderzoek konden we het reeds bestaande onderzoek (o.a. van conservator Jozef Weyns) over de Uitschoolhoeve aanvullen en bijstellen.

Hoofdstuk 1

Dorp en abdij door de eeuwen heen

Het dorp Oevel

1100-1800

Oevel was een plattelandsdorp in de Zuiderkempen. Het was een van de kleinste dorpen van de Antwerpse Kempen. De geschiedenis ervan is nauw verweven met die van de nabijgelegen abdij van Tongerlo. Een van de vroegste verwijzingen naar 'Ovelo' – de naam betekent '(een open plaats in) een bosje op hooggelegen zandgrond' – dateert van omstreeks 1130. Het dorp werd op dat moment vernoemd naar aanleiding van de stichting van de abdij. In 1189 schonk Roger van Waurin, bisschop van Kamerrijk, het altaar van Oevel aan de abdij, op voorwaarde dat een deel van de inkomsten naar de zusters van Eeuwen-Broechem ging. In Oevel woonden op dat moment vooral horigen. In de loop van de dertiende eeuw verwierf de abdij de tienden (belasting op de (graan)ooft) van de parochie van de heer van Geel.¹ De abdij had in de omgeving verschillende grote pachthoeves, waaronder de Uitschoolhoeve, hoeve Plassendonck, 't hoof ten Broek, hoeve te Goor, hoeve ten Bos, ...

In 1436 stonden in Oevel veertig huizen. Aan het einde van de zestiende eeuw telde Oevel – onder andere door enkele pestepidemieën eerder die eeuw – nog slechts een dertigtal gezinnen.² In 1693 waren dat er opnieuw ongeveer zeventig, goed voor 346 inwoners, verspreid over de dorpskern en enkele gehuchten. In 1709 telde het dorp 301 inwoners en in 1754 386³. De naburige gemeenten Herselt, Tongerlo en Westerlo waren aanzienlijk groter, met elk meer dan duizend inwoners, Morkhoven, Noorderwijk en Zoerle-Parwijs waren gelijkaardige, kleine dorpen in de buurt.

Net als in de rest van de Kempen leefde de meerderheid van de Oevelse bevolking van de landbouw, als boer, pachter of landarbeider. Toch waren dat niet de enige beroepsbezigheden in het dorp. In Oevel waren er vanaf de veertiende eeuw enkele steenbakkerijen. Deze industrie kende haar hoogtepunt tussen 1620 en 1780 en zorgde voor een welvaartsstijging van de bevolking. Voor heel wat belangrijke gebouwen in de regio werden stenen uit Oevel gebruikt.⁴

De tellingen van 1693 en 1709 vermelden geen beroepen, die van 1754 wel. We tellen daarin 16 gezinnen van landarbeiders, 24 landbouwersgezinnen en 4 pachters. Dat zijn samen 44 gezinnen die voornamelijk van de landbouw leefden. Daarnaast waren er veertien handwerkers⁵, twee wevers, twee smeden, vier winkeliers en drie herbergiers, een kuiper, een schoenmaker, een 'rademaker' (wielenmaker) en een kleermaker. Er was een pastoor,

¹ GILBERT, *Dorpsmonografie Oevel*, 2-3.

² VANBAELEN, *Oevel, 800 jaar evolutie*, 3, 21.

³ DE WINTER, *Het kerkelijk leven in de parochie Westerlo en haar dochterparochie Zoerle, (1559-1789)*, 94; de telling van 1754 is mogelijk minder betrouwbaar: uit schrik voor fiscale maatregelen werd het inwonersaantal misschien opzettelijk onderschat.

⁴ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 57.

⁵ Zij worden niet nader omschreven, het is dus niet duidelijk welk beroep zij uitoefenden.

een koster, een meier (een soort politiecommissaris), een secretaris en een 'dienaar'. Vijf gezinnen leefden van de Heilige Geesttafel, de toenmalige bijstand. Een dertigtal alleenstaanden werden aangeduid als inwonend bij een andere inwoner, dit waren voornamelijk knechten en meiden en (bejaarde) ouders. Opvallende afwezige is een molenaar. Mogelijk woonde die in een van de naburige gemeentes.

In de streek braken soms epidemieën uit, zowel onder dieren (mond-en-klauwzeer) als onder mensen. In 1635-1636 stierven er in het naburige Tongerlo ruim 200 mensen, ongeveer twintig procent van de bevolking, aan de pest. De ziekte sloeg diezelfde eeuw nog meermaals toe.⁶ Het is aannemelijk dat ook Oevel hieronder leed. Aan het einde van de zeventiende eeuw en in de loop van de achttiende eeuw teisterden meerdere dysenterie-epidemieën de regio.⁷ Ook oorlog en revolutie bereikten het dorp. Tot het midden van de zestiende eeuw was het redelijk rustig gebleven in de Zuidelijke Kempen. Aan het einde van die eeuw kwamen plundertochten, verwoestingen en opeisingen door opstandelingen uit de Noordelijke Nederlanden echter frequent voor. Daarna werd het eventjes rustiger, maar de doorgang van legers bleef een regelmatig terugkerend gebeuren, dat gepaard ging met inkwartieringen en voedselopeisingen. In het begin van de achttiende eeuw werd de regio betrokken in de Spaanse successieoorlog en ook onder de Oostenrijkse successieoorlog in het midden van de eeuw had de streek te lijden.⁸ In januari 1744 noteerde de pastoor van Oevel dat hij vreesde voor '*aanstaende campementen*'.⁹

Na 1772 werd er, op bevel van het Oostenrijkse bestuur, in de Zuidelijke Nederlanden overgegaan tot de bijkomende ontginning van de nog braakliggende gronden van kloosters en gemeenten. Ook in Oevel werden verschillende gronden ontgonnen. De boeren konden, onder andere door gebrek aan meststoffen, echter niet alles blijven bewerken. Uiteindelijk bleven heel wat stukken woeste grond braak liggen of werden ze beplant met dennenbomen.¹⁰

Na de Franse Revolutie

Na de Franse Revolutie behoorde Oevel tot het departement Twee Neten. Vanaf 1815 behoort het tot de provincie Antwerpen. Oevel bleef een bescheiden gemeenschap, maar breidde vanaf de achttiende eeuw geleidelijk uit, zowel wat het inwonersaantal betrof als qua gemeentelijke infrastructuur. Er kwam een nieuwe pastorie (1757), een gemeentehuis (1835), een school (1835) en een nieuwe kerk (1870). In 1806 had Oevel 599 inwoners, in 1900 1066. Vanaf 1900 nam de tewerkstelling in de landbouw zienderogen af. Heel wat

⁶ DE WINTER, *Het kerkelijk leven in de parochie Westerlo en haar dochterparochie Zoerle, (1559-1789)*, 102.

⁷ DE WINTER, *Het kerkelijk leven in de parochie Westerlo en haar dochterparochie Zoerle, (1559-1789)*, 105.

⁸ DE WINTER, *Het kerkelijk leven in de parochie Westerlo en haar dochterparochie Zoerle, (1559-1789)*, 21-22.

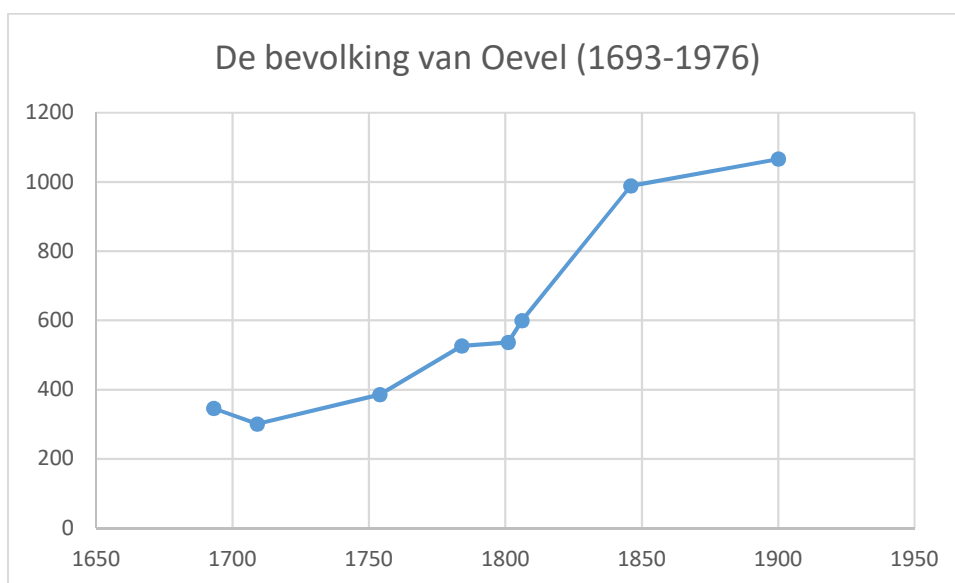
⁹ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 822, Aantekeningen van de pastoor, ca 1750.

¹⁰ VANBAELEN, *Oevel, 800 jaar evolutie*, 4.

Oevelaren gingen aan het werk in de metaalverwerkende fabrieken van de *Compagnie Industrielle Union* in Olen.¹¹

In de twintigste eeuw verloor Oevel 200 hectare van haar grondgebied (van voorheen 789 ha) aan de staat. Die gronden werden onteigend voor de aanleg van het Albertkanaal, de Koning Boudewijnsnelweg (E313), de latere verbreding van het kanaal en de aanleg van een industrieterrein.¹² Al deze ingrepen zouden de gemeente grondig wijzigen.

In 1906 werd de tramlijn Herentals-Aarschot aangelegd. De eerste steenkool kwam naar Oevel en hout ging van Oevel naar de mijnen. Waar de bewoners voorheen voor hun niet-dagelijkse aankopen naar Geel gingen, werden nu Herentals en Westerlo de winkelcentra. Met het uitgraven van het Albertkanaal, dat Oevel in twee zou delen, werd gestart in de jaren 1930. In 1950 werd de tramlijn afgebroken en vervangen door een busdienst.¹³ In de jaren 1960 evolueerde Oevel van een landbouwgemeente naar een industriegemeente. Het dorp kende door de inplanting van de industrie op de strook tussen de E313 en het Albertkanaal ook een sterke demografische groei. In 1976 werd Oevel opgenomen in de gemeentes Geel en Westerlo, met het Albertkanaal als grens.¹⁴

Bron: T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 44; DE WINTER, *Het kerkelijk leven in de parochie Westerlo en haar dochterparochie Zoerle, (1559-1789)*, 94.

¹¹ VANBAELEN, *Oevel, 800 jaar evolutie*, 6.

¹² GILBERT, *Dorpsmonografie Oevel*, 6.

¹³ VERREZEN en VOS, *Ons oude dorp in beeld: Heultje, Oevel, Oosterwijk, Tongerlo, Voortkapel, Westerlo, Zoerle-Parwijs*, 45.

¹⁴ Inventaris Onroerend Erfgoed, Oevel, <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/121233>

De abdij van Tongerlo

Stichting

De abdij van Tongerlo was door haar aantal kloosterlingen, inkomsten en politieke invloed de belangrijkste abdij van Brabant, met een belangrijke historische, economische en culturele betekenis voor de Kempen.

De norbertijner-orde is een orde van reguliere kanunniken waar ook lekenbroeders in opgenomen worden. Ze worden ook premonstratenzers of 'witheren' genoemd. Ze leven in gemeenschap van goederen volgens de kloosterregel van Sint Augustinus. De stichting van de orde maakte deel uit van een beweging van religieuze hernieuwing. Stichter Norbertus van Gennep (ca. 1080-1134) was erg kritisch over de toenmalige levenswijze van de geestelijkheid. Hij stichtte daarom in 1120 een eigen gemeenschap in Prémontré,¹⁵ met een strenge levenswijze van zwijgen, vasten, handenarbeid, armenzorg en gastvrijheid.¹⁶ In 1121 stichtte hij een tweede abdij in Floreffe (Namen). Daar bleef het niet bij. Bekwame opvolgers slaagden erin de her en der verschijnende gemeenschappen te structureren. Zo werden de norbertijnen, die op verschillende plaatsen gesteund werd door de regionale adel, een bloeiende orde.¹⁷ In 1160 waren er al meer dan 200 gemeenschappen, waaronder meerdere in België, zoals de abdijen van Leffe, Grimbergen, Park, Ninove, Averbode, ...¹⁸

Vanuit de Sint-Michielsabdij in Antwerpen werd rond 1130 de abdij van Tongerlo gesticht: Giselbertus van Castelre had een deel van zijn land in Tongerlo aan de norbertijnen geschonken met de vraag om in Tongerlo een abdij op te richten. Hij trad zelf in het klooster als lekenbroeder.¹⁹ Tongerlo en omgeving waren in de twaalfde eeuw nog voor een deel onontgonnen gebied met weinig bewoning. In tegenstelling tot het graafschap Vlaanderen, het Prinsbisdom Luik en Namen en de rest van Brabant – waar de oudere ordes hun bloeiende abdijen hadden – was hier nog plaats voor nieuwe, grote abdijen.²⁰ De zogenaamde grote ontginningsijver van de norbertijnen is echter een fabeltje. De abdijen droegen inderdaad bij tot het in gebruik nemen van nieuwe gronden, maar vestigden zich veelal op plaatsen die al in ontwikkeling waren en waar er al een beginnende infrastructuur (bewoning, een molen, een kerk, landerijen, ...) aanwezig was. Dit gold ook voor de abdij van

¹⁵ JANSSENS, 'De invloed van de abdij van Averbode in Limburg', 3.

¹⁶ JANSSENS, 'De invloed van de abdij van Averbode in Limburg', 3.

¹⁷ JANSSENS, 'De invloed van de abdij van Averbode in Limburg', 4

¹⁸ HEERMAN, 'Het abdijsdomein van de abdij van Tongerlo in de 15de – 16de eeuw', 123.

¹⁹ KOYEN en VAN DYCK, *Tongerlo door de eeuwen heen*, 7-9; HEERMAN, 'Het abdijsdomein van de abdij van Tongerlo', 123; ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo', 26.

²⁰ HEERMAN, 'Het Abdijsdomein Van De Abdij Van Tongerlo in de 15de-16de eeuw', 124.

Tongerlo, die zich niet bijzonder toelegde op het verwerven en in cultuur brengen van woeste gronden maar haar inkomsten vooral uit tienden zou verwerven.²¹

Ups and downs

Net als voor adellijke heren was voor een abdij grondbezit een belangrijk onderdeel van haar inkomen. De abdij bezat bij haar oprichting twee derde van de tienden van Tongerlo, veertig bunders grond (= ca. 52 hectare), een molen en enkele huizen, hoeves en landerijen in de omgeving.²² In de loop van de twaalfde eeuw zag de abdij haar patrimonium snel groeien, in de onmiddellijke omgeving, maar ook elders in de Kempen en in Noord-Brabant. De eerste vijftig jaar van haar bestaan ontving ze veel en grote schenkingen, onder andere van adellijke families uit de streek. Daarna volgde een periode met minder groei, met minder en beperktere schenkingen, waarin de abdij bovendien verwickeld was in allerlei conflicten over grondbezit. Ze kon echter een beroep doen op tal van machtige beschermheren, zoals de pausen, meerdere bisschoppen en de hertogen van Brabant.²³ Van het midden van de dertiende tot het midden van de vijftiende eeuw kende de abdij, geleid door bekwame prelaten, een grote bloei. De abdij werd in de tweede helft van de dertiende eeuw financieel gezond, waardoor ze zelfs kon overgaan tot de aankoop van gronden.

Het domein van de abdij bestond uit meerdere, kleinere complexen, verspreid over de Kempen en Noord-Brabant. De norbertijnen van Tongerlo bezaten grote hoeves met akkers en weiden, maar ook woeste gronden zoals heide, bossen, venen en vijvers. Ze beschikten ook over banale molens in onder andere Tongerlo, Morkhoven, Broechem en Essen waarvan de dorpingen verplicht en tegen betaling gebruik moesten maken. Van andere molens kregen de norbertijnen een deel van de inkomsten.²⁴ Daarnaast had de abdij van Tongerlo nog allerlei andere rechten, zoals gebruiksrechten (bijvoorbeeld het recht op de visserij op de Nete²⁵). Op de markt van Herentals mocht de abdij haar inkopen doen 'voor de klokslag' (ze had dus eerste keus), ze had vrije doorgang langs (tol)wegen en barelen en ze was vrijgesteld van allerlei karweien en lasten ten opzichte van hertogen en prinses (soms waren die afgekocht tegen een geldsom).²⁶

Vanaf het einde van de vijftiende eeuw tot het midden van de zeventiende eeuw, kende de abdij ups en downs. Ze raakte – niet steeds in haar voordeel – verwickeld in de politieke conflicten van de tijd, maar kende ook periodes van grote bloei op geestelijk en materieel gebied.²⁷ Aan het einde van de achttiende eeuw bezaten de norbertijnen van Tongerlo ruim

²¹ HEERMAN, 'Het Abdijdomein Van De Abdij Van Tongerlo in de 15de-16de eeuw', 136-137, 139; GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 11.

²² KOYEN en VAN DYCK, *Tongerlo door de eeuwen heen*, 8.

²³ HEERMAN, 'Het Abdijdomein Van De Abdij Van Tongerlo in de 15de-16de eeuw', 140.

²⁴ ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo', 35.

²⁵ ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo', 36.

²⁶ ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo', 36.

²⁷ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 12.

100 middelgrote en grote hoeves.²⁸ In Oevel bezat de abdij (in 1780-1787) meer dan 91 hectare hoeves, meer dan 6 hectare weiden en bijna 37 hectare bossen.²⁹ De abdij zelf bestond uit prelaatsgebouwen, de kerk, een gastenkwartier en een reeks functionele gebouwen en werkhuizen waaronder een eigen smidse, een bakkerij en een schrijnwerkerij, stallingen, een karrenhuis en een grote tiendenschuur waar de opbrengsten van de graantienden werden opgeslagen. Met de hoeves onder haar hoede werkte de abdij nauw samen. Hoe dat juist in zijn werk ging bespreken we verderop.

In 1786 was Tongerlo de abdij met de hoogste inkomsten in het hertogdom Brabant. Gezien het grote aantal kloosterlingen was het inkomen per hoofd echter relatief gering.³⁰ Qua grondbezit kwam ze op de vierde plaats binnen het hertogdom.³¹ Jozef II van Oostenrijk liet in 1786 een honderdtal kloosters doorlichten om vast te stellen of ze al dan niet 'nuttig' waren. Uit dit verslag bleek dat de abdij van Tongerlo een andere vermogenssamenstelling had dan sommige andere kloosters in Brabant. De abdij verkreeg haar inkomsten in mindere mate van de verpachting van hoeves en voor een veel groter deel via belastingen (de tienden): die waren goed voor ongeveer een derde van haar inkomsten, bij andere kloosters was dit slechts tien tot vijftien procent.³²

Brabantse Omwenteling en Franse Revolutie

De abdij speelde in 1789-1790 een niet onaanzienlijke rol bij de Brabantse Omwenteling tegen het ook bij de bevolking weinig populaire Oostenrijkse bewind. Ze ronselde en bewapende troepen en was een belangrijke geldschieter in de opstand.³³ Na het neerslaan van de opstand werden de bezittingen van de abdij in beslag genomen. Na een kort Oostenrijks herstel werd de streek vervolgens onder de voet gelopen door de legers van de Franse Republiek.³⁴ De Franse bezetters legden een zware oorlogsschatting op, waardoor de abdij reeds in 1794 heel wat abdijsgoederen, hoeves en molens moest verkopen. Tot nu toe werd ervan uitgegaan dat ook de Uitschoolhoeve verkocht werd. We bespreken verderop hoe de abdij er toch in slaagde die in haar bezit te houden.

Ook de heren van Merode, die een groot deel van Westerlo en omgeving in bezit hadden, verloren in de Franse periode hun heerlijke rechten en tienden. Reeds in 1793-1794 weigerden veel boeren (een deel van) de tienden te betalen aan de ophalers. Op 29 november 1793 weigerden 42 families uit Olen de tienden te betalen op vlas, zaden en

²⁸ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 24.

²⁹ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 27.

³⁰ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 19.

³¹ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 25.

³² DEJONGH, 'De tienden van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw', 308; DEJONGH, *Goederen en beheer van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw*, 72-74. Wellicht is deze verhouding te wijten aan de stagnerende nominale huurprijzen van de pachthoeves, in verhouding brachten de tienden steeds meer op.

³³ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 21.

³⁴ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 13.

aardappelen. Ze gaven een petitie af op het kasteel van de heer van Merode, waarin ze stelden dat de heer moest bewijzen dat hij deze tienden bezat.³⁵ De processen die uit deze weigeringen volgden, bleven onbeslist tot de komst van de Fransen. Die maakten een einde aan de tienden.

Op 1 september 1796 verordenden de Franse regeerders de sluiting van alle kloosters. Op 6 december 1796 werd ook de abdijgemeenschap van Tongerlo (die op dat moment 125 leden telde) opgeheven. De 43 paters die in de abdij zelf woonden, werden op straat gezet en zochten een onderkomen bij hun medebroeders op de parochies in de buurt en, toen dat onveilig werd, over de grens in Noord-Brabant. De abdij werd verkocht en een deel van de gebouwen gesloopt. Pas in 1840 keerden de norbertijnen terug naar Tongerlo.

Tussen dorp en abdij: de pastoor

De abdij baatte een deel van de gronden die ze verwierf aanvankelijk zelf uit (met horigen en lekenbroeders), de rest van de grond werd in cijns, leen of pacht gegeven. Vanaf de veertiende eeuw nam het aandeel in eigen beheer sterk af.³⁶ De lekenbroeders verdwenen en bijna alle gronden werden verpacht.

De pachters waren echter niet de enige link tussen de abdij en de plattelandsgemeenschap. Naast gronden verwierf de abdij immers ook heel wat patronaatsrechten, tienden en het beheer van verschillende parochiale kerken. Het patronaatsrecht was het recht om de pastoor van een parochie ter benoeming bij de bisschop voor te dragen. Dit zorgde voor een nieuwe activiteit voor de abdij, met name de zorg voor heel wat parochies. De abdij zorgde door de oprichting van kapellen en nieuwe parochies voor een religieuze omkadering voor haar pachters en parochianen.

Vanaf 1188 mochten de norbertijnen van de paus, voor de parochies waarover ze het patronaatsrecht hadden, mensen uit hun eigen orde als pastoor voordragen. Zo ging de abdij zich toeleggen op de actieve zielenzorg en kregen heel wat parochies een norbertijn als pastoor. In de veertiende eeuw breidde het aantal parochies van de abdij uit tot 22.³⁷ In 1740 waren er 23 parochies in Oostenrijks-Brabant en 18 in Staats-Brabant. Ook aan de vooravond van de Franse Revolutie stonden nog steeds tientallen parochies onder de hoede van de abdij.

De abdij was het centrum van waaruit de parochies werden bestuurd, de tienden geïnd en verpachte hoeves en gronden werden beheerd. De benoemde priesters verlieten de abdij om in hun parochie te gaan wonen. Ze ontvingen daarvoor de nodige religieuze en

³⁵ VLEUGELS, 'Het beheer van het markizaat Westerlo in de achttiende eeuw', 76.

³⁶ HEERMAN, 'Het Abdijdomein Van De Abdij Van Tongerlo in de 15de-16de eeuw', 138-139.

³⁷ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 12.

theologische vorming, wat het religieuze leven in de parochies ten goede kwam: de norbertijnse priesters hadden op die manier over het algemeen een hoog moreel en religieus niveau. Ze stonden zowel onder toezicht van het bisdom, als van de abt.³⁸ De uitgezonden parochiepriesters bleven ook kloosterlingen van de abdij. De abdij voorzag de parochiepastoor van Westerlo van turf, goed bier, knechtenbier, abdijbrood (mogelijk was dit het 'luxueuzere' tarwebrood) voor zijn eigen consumptie en roggebrood voor het dienstpersoneel.³⁹

Via haar parochiepriesters stond de abdij midden in het dorpsleven. De pastoor en de Kerk speelden een belangrijke rol in het leven van de parochianen. De pastoors waren verantwoordelijk voor de eucharistie, de sacramenten en de begrafenissen. In een onvoorspelbare wereld met vaak precaire leefomstandigheden was dit voor de agrarische bevolking niet onbelangrijk. De pastoor was een persoon van aanzien. Het kerkelijk jaar met zijn processies en feestdagen speelde ook een rol in het ontspanningsleven van de bevolking. De parochie stond in voor de armenzorg en de pastoor had invloed op de familiale ordening en leefgewoontes in het dorp, niet het minst via het geloofsonderricht (de catechese) die de pastoors vanaf de zestiende eeuw gaven.

De pastoor was verantwoordelijk voor het onderhoud van het kerkgebouw en had soms ook taken in het beheer van goederen van de abdij. Dat laatste deed hij onder controle van de provisor, de econoom van de abdij. Voor het heffen van de tienden en het beheer van haar eigendom deed de abdij lokaal beroep op rentmeesters.

³⁸ DE WINTER, *Het kerkelijk leven in de parochie Westerlo en haar dochterparochie Zoerle, (1559-1789)*, 30.

³⁹ DE WINTER, *Het kerkelijk leven in de parochie Westerlo en haar dochterparochie Zoerle, (1559-1789)*, 46.

Hoofdstuk 2

De Uitschoolhoeve en zijn bewoners

Algemene situering

Oevel bestond uit een kleine dorpskern en enkele verspreide hoeves. Vanuit de dorpskern van Tongerlo liep een weg noordwaarts naar Oevel. De eerste weg op Oevels grondgebied (de Heistraat, aan de rand van de Sterschotheide), rechts inslaan leidde naar de Duitschoolstraat.⁴⁰ Op het einde daarvan bevond zich de Uitschoolhoeve, vlakbij de grens met Tongerlo. Vandaag is dit de hoek van de Duitschoolstraat en de Spurriestraat. Van de Uitschoolhoeve liep er geen weg rechtstreeks richting Oevel-dorp. In de buurt van de Uitschoolhoeve kwamen er in het begin van de negentiende eeuw drie hoeves bij. Samen met de Uitschoolhoeve vormden ze een klein gehucht (Duitschool).⁴¹ In de jaren 1950 bestond het gehucht uit negen huizen, met in totaal een zestigtal inwoners.⁴²

De Ferrariskaart (1771-1778) met het dorp Oevel en onderaan op de grens met Tongerlo de Uitschoolhoeve

⁴⁰ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 5.

⁴¹ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 6-7.

⁴² VERBIEST, 'De Duitschool. Gehucht en hoeve te Oevel', 3.

De abdij van Tongerlo op de Ferrariskaart (1771-1778)

Het achttiende-eeuwse woonhuis dat naar Bokrijk kwam, werd – wegens een inscriptie in een baksteen – tot nu toe gedateerd in 1737. De rekeningen in het abdijsarchief van Tongerlo vermelden echter grote en dure bouwwerkzaamheden aan de hoeve in 1748-1749. Mogelijk werd het woonhuis dus pas dan gebouwd of minstens grondig verbouwd.⁴³

De andere abdijshoeves in de onmiddellijke omgeving waren de hoeve Craetenborgh (een grote abdijshoeve aan de andere kant van de weg naar Oevel); hoeve Plassendonck (herbouwd in 1738 en vlakbij de Uitschoolhoeve); hoeve ter Helden; 't hoof ten Brock; de Goirenhoef en hoeve ten Bos. Eveneens gepacht van de abdij waren waarschijnlijk de schans en de windmolen van Oevel en hoeve 't Schrans (herbouwd in 1742).

Eeuwenlang pachthoeve

De abdij baatte in de middeleeuwen verschillende hoeves uit met lijfeigenen (later horigen) en lekenbroeders. Later werden die hoeves verpacht.⁴⁴ Tot welke status de eerste bewoners

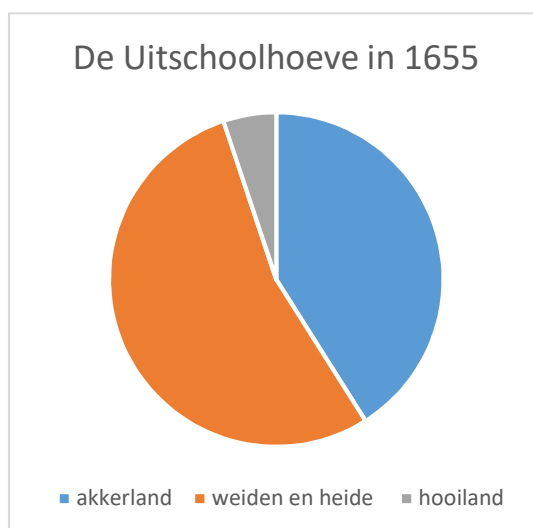
⁴³ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis, hoeve ter Uitschool.

⁴⁴ ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo', 33-34.

van de Uitschoolhoeve behoorden, weten we niet. De pachters van Tongerlo waren niet noodzakelijk kleine keuterboeren, maar konden ook behoren tot de lokale elite. In de twaalfde en dertiende eeuw verkreeg de abdij verschillende goederen in Oevel.⁴⁵ Een document uit 1292 vermeldt 'Wouter van Utshole' en 'Joete van Uutshole' als cijnsplichtigen van goederen die aan de abdij werden verkocht. Ook in andere documenten worden zij genoemd. Een document uit 1326, en enkele jaren later ook een andere bron, duiden een zekere Walter of Wouter de Utshole aan als schepen van Tongerlo. Mogelijk was hij van de hoeve afkomstig.⁴⁶

In de vijftiende en zestiende eeuw werd de boerderij in heel wat documenten van de abdij vernoemd als onder andere 'cultura ter Uuytscholen', 'hoeve ter Uutscholen' en 'Uytscholderhoeve'. Pas in de achttiende eeuw deed de term 'Duytschool' zijn intrede.⁴⁷ Etymologisch onderzoek naar de oude benamingen van de hoeve concludeerde dat 'utshole' de oudste vorm was en 'laagliggend stuk grond van Udo' betekende.⁴⁸

In een register van 1510 wordt een beschrijving gegeven van de woning en haar toebehoren: een huis, tuin, schuur, schaapskooien, landerijen en beemden (graslanden), die grotendeels ingesloten en omheind waren.⁴⁹ De Uitschoolhoeve had een grote oppervlakte aan elkaar gesloten percelen en enkele verder afgelegen stukken. In 1510 zou de hoeve in totaal 33 hectare land gehad hebben.⁵⁰ In 1655 bedroeg de totale oppervlakte bijna 45 hectare, waarvan 16 hectare akkerland (ruim een derde), 21 hectare weiden, heide en velden en 2 hectare hooiland.⁵¹ Alle stukken land om en bij de hoeve waren omsloten door eiken en elzen. In 1754 werden 32 hectare genoteerd.⁵² (In de twintigste eeuw nam het areaal van de hoeve drastisch af, en slonk tot ca 12 hectare in eigendom, daarnaast werden mogelijk nog stukken gehuurd).⁵³

⁴⁵ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 11; VERBIEST, 'De Duitschool. Gehucht en hoeve te Oevel', 4.

⁴⁶ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 11; VERBIEST, *De Duitschool. Gehucht en hoeve te Oevel*, 4.

⁴⁷ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 8-9; VERBIEST, 'De Duitschool. Gehucht en hoeve te Oevel', 5.

⁴⁸ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 9-10.

⁴⁹ VERBIEST, 'De Duitschool. Gehucht en hoeve te Oevel', 7.

⁵⁰ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 26-40.

⁵¹ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*. In toenmalige lengte maten waren dat 1 bunder 27 zillen akkerland, 2,5 bunder beemd, 7,5 bunder heide, 3 bunder euzel en 2,5 bunder bos en struikgewas. Zie ook T'Seyen en T'Seyen, *350 jaar familiegeschiedenis*, 51.

⁵² WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 26-40.

⁵³ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 39.

Lijst van Pachters

Weyns en Van Dyck stelden op basis van archiefonderzoek een quasi doorlopende lijst van pachters op. Door literatuuronderzoek en via de abdijarchieven vulden we deze lijst verder aan.

De pachters van de Uitschoolhoeve 1400-1800⁵⁴

Datum	Naam
1393-1401	Johannes die Greve/Grove
1402-1413	Johannes Van der Achter
1413-1419	Robertus
1439	Gerardus
1460	Johannes Roberti
1490	Gommaar Vlogels
1498	Ludovicus Smeedts
1501	Eligius Smeeds
1502	Johannes Thys
1504	Johannes Symonis
1510	Leonardus de Pelser de Loemer
1516	Willem Aerts
1519/1520	Christiaan Hermans
1521	Peeter Wiggghers
1542	Johannes Clauwens
1550	Heylwich van den Gore, weduwe van Jan/Johannes Clauwens
1551	Sebastianus Clauwens
1559	Weduwe Sebastianus Clauwens
1554	Sebastianus Gauberghen
1564	Gerardus Gaukens
1610	Petrus Van Luifel of Velleufele
1633	Christoffer Laurentii of Laureyssen
1644	Peeter Verachtert en Catelijne Verbiest
1655-1682	Petrus 't Sijen en Henrica de Roy
1683-1703	Elias 't Sijen , zoon van Petrus 't Sijen
1703/1704	Peter Deckers (gehuwd met Maria Tsyen)
1707-1721	Peter Peeters (gehuwd met Elisabeth Tsyen)
1722-1723	Elisabeth Tsyen (weduwe Peeters)
1724-1754	Peeter 't Sijen
1755-1767	Johannes Seyen
1768-?	Michiel 't Seyen

⁵⁴ Deze lijst is voornamelijk gebaseerd op VAN DYCK, L., 'Hoeven en hoevenaars van de abdij van Tongerlo', die enkele hiaten in het onderzoek van Jozef Weyns aanvulde. Eigen archiefonderzoek in het archief van de abdij van Tongerlo vulde enkele details verder aan (o.a. ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 288, 117v°).

De familie T'Seyen als pachter (1655-1794)

In de lijst valt de familie T'Seyen⁵⁵ op, die de hoeve vanaf 1655 verschillende generaties na elkaar pachtte en in de Franse Tijd eigenaar werd. Een uitgebreid biografisch onderzoek naar deze familie is reeds beschikbaar (T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*). We beperken ons hier tot de meest relevante gegevens daaruit en in het bijzonder de informatie over de familieleden die de hoeve bewoonden. We konden de informatie uit de familiechroniek en de studies van Weyns en Van Dyck aanvullen met informatie uit het abdijarchief, verschillende volkstellingen en genealogische databanken. Daarbij kwamen een aantal tegenstrijdigheden aan het licht.

De oudste vermeldingen van de familie zijn te vinden in registers van Geel (1472), Meerhout (1526) en Oevel (1536). In het begin van de zeventiende eeuw kwamen verschillende leden van de familie T'Syen van Olen naar Oevel. In de jaren 1640 huwden er maar liefst vier T'Syens in het dorp, waaronder in 1643 Petrus 't Sijen († 1695) met Henrica de Roy († 1706). Zij betrokken op 15 maart 1655 de Uitschoolhoeve.⁵⁶ De vorige pachter, Petrus Verachtert, bleef tegen betaling van huurgeld bij hen inwonen.⁵⁷

De nieuwe pachters waren wellicht welgesteld. Hun oudste kind, Egidius (1644-1725) werd later notaris. Petrus en Henrica kregen nog vier kinderen: Elias, Joannes, Gerardus en Barbara. De tweede zoon, Elias T'Syen (1657-1722), volgde zijn ouders in 1683 op als pachter van de Uitschoolhoeve. Hij huwde in 1693 op 35-jarige leeftijd met Dymphna Schellekens. Dat was zijn tweede huwelijk.⁵⁸

Elias was volgens de abdijarchieven tussen 1683 en 1703 de pachter van de Uitschoolhoeve. De volkstelling van 1693 vermeldt Elias en Dymphna echter niet. Mogelijk liet Elias de uitbating van de hoeve minstens een deel van de tijd aan iemand anders over, zoals zijn jongere broer Johannes. Tussen 1703 en 1723 waren, volgens de abdijarchieven, de pachters van de Uitschoolhoeve achtereenvolgens Peter Deckers en Maria Tsyen (vanaf 1703 tot wellicht 1707), Peter Peeters en Elisabeth Tsyen (vanaf 1707 tot 1721) en tot slot, na de dood van haar echtgenoot, Elisabeth Tsyen (1722-1723).⁵⁹ Van deze pachters weten we niet wat hun onderlinge relatie was, noch wat hun relatie was met Elias.

De volkstelling van 1693 vermeldt wel een 'Jan Tsijen' als pachter, maar de telling vermeldt niet van welke hoeve.⁶⁰ Volgens het onderzoek van Van Dyck op basis van de

⁵⁵ Zoals in de pachterslijst te zien is, varieerde de schrijfwijze van de naam voortdurend, vanaf 1795 werd steeds T'Seyen gebruikt.

⁵⁶ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 49-51.

⁵⁷ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 51.

⁵⁸ Zie <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-soom/I11607.php>

⁵⁹ VAN DYCK, L., 'Hoeven en hoevenaars van de abdij van Tongerlo', 186.

⁶⁰ BAUWENS, BERRE en BOUWEN, *Volkstelling: Herenthout, 1796. Volkstelling: Noorderwijk, 1830. Volkstelling: Oevel, 1693-1709-1754. Volkstelling: Olen, 1796.*

pachtcontracten, werd de Plassendonkse hoeve aan het einde van de zeventiende en in het begin van de achttiende eeuw door Jan T'Syen en zijn echtgenote Elisabeth van Eynde gepacht.⁶¹ Het stamboomonderzoek van de familie identificeert deze Jan en Elisabeth als de broer en schoonzus van Elias: Joannes Tsijen (1659-1746) en zijn vrouw Elisabeth van Eynde (1654-1735).⁶² Jan was, op de pastoor, de meier en de burgemeester van het dorp na, de enige in de telling die met een beroep wordt aangeduid, namelijk pachter. Dit wijst wellicht op zowel de omvang van zijn hoeve als de sociale status van de pachter. Mogelijk pachtte Johannes in afwezigheid van zijn broer beide abdijhoeves uit, zowel de Uitschoolhoeve als de Plassendonkse hoeve.

Volgens de telling hadden Jan en Elisabeth in 1693 vier inwonende kinderen: Peeter, Adriaen, Diel en Jan. Dit waren de kinderen van Jan uit zijn eerder huwelijk met Cornelia Van Dingenen.⁶³ Hun boerderij was in elk geval omvangrijk. Ze hadden drie knechten (Jan T'Syen, Merten Van Dijck en Jan Dios) en twee 'meijssen' (Dymphna en Anneke Versweijfel). Er woonde ook een blinde jongen, Melsen Willems, bij hen in. Volgens de telling van 1709 woonden Adrian en Diel Tsijen ook dan nog steeds in Oevel, maar we weten niet waar precies, noch welk beroep ze uitoefenden. Ook de blinde jongen, Melsen Willems wordt nog steeds vermeld. Een van de knechten en twee van de meiden waren ondertussen gehuwd en woonden nog steeds in het dorp.

De namen van de pachters na 1723 kennen we dankzij de abdijsrekeningen: Peeter 't Sijen pachtte tussen 1724 en 1754, Johannes Seyen tussen 1755 en 1767 en Michiel 't Seyen vanaf 1768. Over hun familieverbanden en hun relatie tot Elias T'Syen geven de bronnen en studies tegenstrijdige informatie. De informatie uit het stamboomonderzoek dat de familie verrichtte en de informatie uit het abdijsarchief, waarop Van Dyck en Weyns zich baseerden, lopen niet gelijk.

Volgens Weyns was Peeter 't Sijen de oudste zoon van Elias. Peter zou gedoopt zijn in 1692 en gehuwd met Elisabeth Bellens.⁶⁴ Volgens het abdijsarchief werd hij in 1754 als pachter opgevolgd door zijn zoon (kleinzoon van Elias) Johannes T'Syen (volgens Weyns geboren in 1715), die op zijn beurt in 1768 opgevolgd werd door zijn zoon (Elias' achterkleinzoon) Michaël T'Syen. De volkstelling van Oevel van 1709 vermeldt vier bij Elias inwonende kinderen, waaronder inderdaad Peeter, en verder Mattheus, Anna en Catharina.⁶⁵ De registers van de abdij vermelden expliciet dat Johannes Sijen in 1755 de pacht overnam van

⁶¹ VAN DYCK, L., 'Hoeven en hoevenaars van de abdij van Tongerlo', 187.

⁶² T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 50.

⁶³ Zie <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-soom/I11583.php>

⁶⁴ DOCUMENTATIECENTRUM BOKRIJK, Dossier Oevel, Weyns, *De Uitschoolhoeve uit Oevel. Aanvulling* (manuscript).

⁶⁵ BAUWENS, BERRE en BOUWEN, *Volkstelling: Herenthout, 1796. Volkstelling: Noorderwijk, 1830. Volkstelling: Oevel, 1693-1709-1754. Volkstelling: Olen, 1796.*

zijn vader Peeter. Na het overlijden van Johannes in 1768 betaalde zijn weduwe een jaar de pacht, en vanaf het daaropvolgende jaar betaalde Michaël.⁶⁶

Het stamboomonderzoek van de familie verklaart niet wie Peeter 't Sijen was, maar hij zou volgens dit onderzoek géén zoon van Elias geweest zijn. Het stamboomonderzoek vermeldt slechts twee kinderen: Matheus (°1696) en Catharina (°1699).⁶⁷ De vader van Michaël, Johannes (1696-1768), was volgens dit onderzoek een neef van Elias: de zoon van Elias' broer, die ook Johannes heette. Johannes huwde in 1736 met Maria Elisabeth van Ende (1715-1776). Zij was een onwettig kind én zijn nicht. Voor het huwelijk was daarom een dispensatie van de kerkelijke overheid nodig. Dit koppel kreeg tien kinderen.⁶⁸ Het vijfde van die tien kinderen was Michaël T'Seyen (°1742), die in 1768 de pacht overnam.

Het punt waarop beide versies uit elkaar lopen, is wie de vader en grootvader was van de twee laatste pachters: Johannes en Michaël. Was dat Peeter, de zoon van Elias, of was dat Johannes senior, de broer van Elias?

Ongeacht in welke lijn de pacht precies werd overgenomen, de familie T'Seyen had de hoeve in ieder geval een zeer lange tijd onder haar hoede. Uit het abdijsarchief blijkt eveneens dat ook enkele andere abdijhoeves door leden van dezelfde familie gepacht werden, waaronder Hoeve ten Goor.

Pachter wordt eigenaar? (1794-1890)

Michaël huwde in 1768 met Maria Catherina Wuyts (°1744). Hij volgde hogere studies in Geel.⁶⁹ Datzelfde jaar werd hij de nieuwe pachter. Michiel en Maria kregen negen kinderen.⁷⁰

Onder de Franse bezetting werd de abdij tussen 4 november 1794 en 19 maart 1795 verplicht een groot deel van haar bezit te verkopen om bij te dragen tot de zware oorlogsschatting die de municipaliteit Antwerpen op 22 augustus 1794 aan de geestelijkheid

⁶⁶ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

⁶⁷ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 50.

⁶⁸ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 59, 61-63.

⁶⁹ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 68. Michiel volgde in 1764 de Latijnse school te Geel. Dit is een van de belangrijkste onderwijsinstellingen van de Kempen, opgericht in de vijftiende eeuw. Heel wat oud-studenten studeerden nadien met succes aan de Leuvense Universiteit. Mogelijk hadden zijn ouders dus andere plannen met hem (zoals een priesterwijding) dan het voortzetten van de boerenstiel op de ouderlijke hoeve.

⁷⁰ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 68, 74. In de pachterslijst die Van Dijck van de hoeves van de abdij maakte, duidde hij Michiel eveneens aan als pachter van de Plassendonkhoeve. (VAN DYCK, L., 'Hoeven en hoevenaars van de abdij van Tongerlo', 187) In het abdijsarchief wordt in de rekeningen (met de jaarlijkse afrekening door de pachter van zijn pachtsschuld) echter achtereenvolgens Jan Mertens, Jan Baptist Verdonck (1736), de weduwe Verdonck (1762) en Jan Baptist Dassen (1763-1790) aangeduid.

had opgelegd. Op 18 november 1794 werden twee Antwerpse schepenen naar Tongerlo gezonden om de verkoop van de abdijgoederen te bespoedigen.⁷¹ In de lijst van verkochte goederen vinden we hoeve 'ter Ertschollen' terug, een andere naam voor de Uitschoolhoeve. De verkoop ging door op 11 december 1794, in herberg de Lelie in Tongerlo, onder toezicht van notaris Carolus Coomans uit Westerlo. Pachter Michiel Seyen, die de hoeve al een kwarteeuw uitbaatte, kocht het goed voor 3.150 gulden. Het verkochte lot bestond uit: een hoeve (200 roeden), het 'Binnenveld' (stuk land 5,5 bunders), 'den Aerden bemd' (1 bunder), 'de Strepe' (een perceel land, 5 zillen), 'de Schom' (een stuk land, 1 bunder) en 'het Schaepsveld' (weide, 2 zillen).⁷² In hoeverre dit alle landerijen waren die dat op ogenblik bij de hoeve hoorden, is niet geweten. Misschien beschikte de boer daarnaast nog over andere aangekochte of gepachte gronden.

Weyns speculeerde in zijn studie over de hoeve dat de Uitschoolhoeve misschien zo vroeg verkocht werd omdat ze weinig waard was of omdat de abdij misschien last had met de pachter.⁷³ De hoeve werd immers verkocht voor de Fransen alle kerkelijke goederen aansloegen. Uit de pachtboeken van de abdij bleek echter dat de hoeve jaar na jaar zonder problemen het pachtgeld en de graanpacht opleverde.⁷⁴ Het was een grote hoeve en de opbrengst was gelijkaardig aan die van andere hoeves in de omgeving. Misschien was het een hoeve waarvan men zeker was ze vlot verkocht te krijgen aan een bekwame en geïnteresseerde partij, namelijk de huidige pachter? Ook elders werden hoeves aan de laatste pachter verkocht. De verkoop redde de hoeve ook voor de familie, gezien ze anders door de Fransen zou zijn aangeslagen.

Enkele documenten in het abdijsarchief van Tongerlo vertellen ons een heel ander en erg verrassend verhaal. De abdij, uit schrik voor de onteigeningen door de Franse overheid (die later inderdaad zouden volgen), zette een constructie op om zo een deel van haar bezittingen te vrijwaren. Ze vroeg (of verplichtte, dat is niet geheel duidelijk) meerdere pachters een document te tekenen waarin zij en hun erfgenamen afstand deden van hun eigendomsrechten op de door hen dus slechts fictief gekochte goederen. Naar de buitenwereld en de Franse bezetter toe, werden enkele hoeves op die manier aan de pachter verkocht. In realiteit ondertekende de pachter een papier waarin hij afstand deed van de eigendomsrechten op de hoeve.

Michiel en zijn vrouw tekenden een dergelijke overeenkomst op 12 december 1794, de dag na de verkoop. De tekst van het document luidt als volgt:

⁷¹ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 12.

⁷² Een bunder is ca. 1ha 32a en een zille en een roede zijn ongeveer 32a. Voor maateenheden in de streek zie o.a. T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 9 en VLEUGELS, *Algemene geschiedenis van Westerlo*, 15.

⁷³ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 22.

⁷⁴ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

*'De ondergeschreve bekennen mits deeze dat zij bij fictie op elfsten d(ecem)b(er) 1794 hebben gekogt van den Dispensier der Abdije Tongerlo als daer toe gemagtigt de hoeve genaamd Ter Ertshollen door hun sedert 25 jaeren bewoond en de voors abdye competerende en verclaeren derhalve den eygendom der zelve hoeve cum annexis hun geenzints te competeren maar dien te zijn als hij voor die verkooping was aen de genoemde abdye en de nogte zij, nogte hunne erfgenaemen daer toe eenig recht te hebben dan enkelyk voor zoo veel die aen hun voor onderpand is gesteld van eene rente van 3150 guld(en) cour(ant) tegen 4 p 100 croiserende, de welke zij ten laste der zelve abdye hebben geschoten.'*⁷⁵

Met andere woorden, in tegenstelling tot wat tot nu toe gekend was, werd Michiel niet de nieuwe eigenaar van de hoeve in 1794! Hij was nog steeds de pachter, met alle verplichtingen van dien. Dit leidde tot een jarenlang aanslepend conflict tussen abdijs en pachter over het terugbetalen van de koopsom – die Michiel voorgeschoten had – en over de pacht die Michiel en zijn vrouw nog moesten betalen.⁷⁶ Verder archiefonderzoek kan misschien nog duidelijkheid scheppen over de inhoud van dit conflict en over hoe en wanneer het conflict precies opgelost raakte.

In elk geval trok Joannes Fransiscus (Jan Frans) T'Seyen (°1778), zoon van Michiel, ergens in het begin van de negentiende eeuw terug naar de ouderlijke hoeve. Voordien woonde hij, mogelijks als inwonende knecht, in Noorderwijk, Geel, Oevel en Tongerlo. Vader Michiel verhuisde naar een huis op de markt van Geel en Jan nam de hoeve over.⁷⁷ In deze periode raakte ook het eigendomsconflict met de abdijs opgelost. Het kadaster duidt Joannes in elk geval aan als eigenaar. Joannes kreeg zes kinderen en stierf in 1833. In 1846 woonde zijn weduwe, Maria-Elisabeth Denckens, nog steeds in de hoeve met haar twee oudste kinderen, twee meiden en maar liefst vijf knechten. Volgens het kadaster was de hoeve tussen 1845 en 1847 kort in bezit van de familie Smits.⁷⁸ Over die onderbreking hebben we geen verdere informatie. In 1847 werd zoon Jozef T'Syen (1799-1884) eigenaar. Jozef was boer en gemeentesecretaris van Oevel van 1852 tot 1883.

De laatste bewoners (1890-1953)

De oudste zoon van Jozef, Louis T'Syen, ging studeren. Hij werd leraar aan het college van Lier en later pastoor in Zammel. Hij was amateurfotograaf en nam in 1896 de oudste foto die van de hoeve bestaat. Dochter Delphina T'Syen huwde met Louis Gebruers en bleef in

⁷⁵ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, IV, 101, Franse Tijd en Dispersio, 1793-1840, 36D. Verkoop van de Uitschoolhoeve.

⁷⁶ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, IV, 101, Franse Tijd en Dispersio, 1793-1840, 36D. Verkoop van de Uitschoolhoeve.

⁷⁷ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 71.

⁷⁸ DOCUMENTATIECENTRUM BOKRIJK, Dossier Oevel, bewonersinformatie.

de ouderlijke woonst. In 1890 namen zij de boerderij, slechts 14 hectare groot op dat moment, over.

De Uitschoolhoeve vlak voor ze naar Bokrijk kwam. Afbeelding: documentatiecentrum Bokrijk

*Het gezin Louis Gebruers- T'Syen met 9 van hun 13 kinderen in 1869.
Afbeelding: documentatiecentrum Bokrijk*

Delphina en Louis kregen 13 kinderen. Hun oudste dochter, Rosalie Gebruers, huwde met Edward Seyen (°1882). Het koppel volgde in 1926 Louis op als uitbater, maar werd geen eigenaar. De hoeve bleef in het bezit van vader Louis. In 1935 werd Theodolinda Mens, een weduwe uit Oevel, eigenaar. Mogelijk kon Rosalie haar broers en zussen niet uitkopen en werd de hoeve daarom noodgedwongen verkocht. In elk geval bleef het koppel de hoeve in pacht uitbaten. De eigenares liet de stal verbeteren en in 1937 werd het bakhuis buiten afgebroken en vervangen door een nieuwe oven binnen in huis, onder de zoldertrap.⁷⁹

In 1949 werd Jef Laenen pachter. Na zijn vertrek in 1953 werden de gronden van de hoeve gepacht door Louis Janssens, maar die betrok de woning niet.⁸⁰ De hoeve geraakte in verval. Kanunnik Milo Koyen, onderpastoor van Oevel en tevens archivaris van de abdij van Tongerlo, wees Weyns op de hoeve. In 1954 werden woonhuis, stal, schuur en varkensstal aangekocht en naar Bokrijk overgebracht. Om het afgebroken bakhuis te vervangen, schonk de Beroepsvereniging der Limburgse Bakkersbazen in 1956 een bakhuis uit Oostmalle-Blommerschot aan het museum.

⁷⁹ WEYNS, *Bakhuizen en brood bakken in Vlaanderen*, 12.

⁸⁰ DOCUMENTATIECENTRUM BOKRIJK, Dossier Oevel, bewonersinformatie.

Hoofdstuk 3

Pachter van een grote Kempense hoeve (1600-1800)

Er bestaat al heel wat literatuur over het pachtstelsel in de zeventiende en achttiende eeuw. Doordat pachthoeves een belangrijk deel uitmaakten van de inkomsten van de abdij van Tongerlo⁸¹ zijn er in het abdijsarchief ook heel wat bronnen bewaard over pachthoeves: pachtboeken, pachtcontracten, ontvangstboeken, rekeningen en goederenbeschrijvingen. Die bronnen bieden ons heel wat informatie over deze uitzonderlijke hoeves.

Het bestaande onderzoek bestudeert het functioneren van de pachthoeves vooral vanuit het standpunt van de pachtheer. Wij stellen in deze focus zoveel mogelijk de pachter centraal. We bespreken eerst kort het pachtstelsel en het pachtcontract, maar verleggen daarna de blik naar de pachter zelf. Wat betekende het pachtsysteem voor de pachter zelf? Wat waren zijn rechten en plichten? Hoe zag het werk van een boer eruit op een grote hoeve in de schaduw van de abdij? Wat was de relatie van de pachter tot de abdij? Hoe verging het een nieuwe pachter? Kwam de pachter rond en wat gebeurde er als hij in financiële moeilijkheden kwam? De pachtcontracten vertellen ons hoe de pacht in theorie werkte. Die informatie wordt genuanceerd door de rekeningen. Die geven immers een overzicht van de jaarlijkse betalingen, zowel in natura als in geld, van de pachters aan de abdij. De combinatie van die verschillende bronnen leert ons veel over het leven van de pachters en hun relatie met de abdij. We bekijken ook of de manier waarop de pacht in Tongerlo georganiseerd was afwijkt van de gewoonten in de streek, en elders in Vlaanderen.

Het pachtstelsel

De abdij van Tongerlo verwierf in de loop van de middeleeuwen heel wat gronden en rechten, verspreid over het graafschap Brabant.⁸² Aanvankelijk speelden vooral lekenbroeders een belangrijke rol bij de exploitatie van de abdijs hoeves. Tot in de veertiende eeuw leverden zij het grootste deel van de handenarbeid voor de abdij. In de vijftiende eeuw verdwenen de lekenbroeders. Hun taken werden overgenomen door lekenpersoneel en door pachters. De cisterciënzerorde mocht enkel gronden bezitten die door de broeders zelf werden uitgebaat. De norbertijnen kenden die beperking niet en konden dus ook grond bezitten die in pacht of leen werd gegeven.⁸³

⁸¹ HEERMAN, 'Het Abdijdomein Van De Abdij Van Tongerlo in de 15de-16de eeuw', 121.

⁸² De abdij had bezittingen in Tongerlo, Mol, Herentals, Vorst, Meerhout, Retie, Testelt, Herselt, Noorderwijk, Morkhoven, Westerlo, Oevel, Olen, Zoerle, Geel, Eindhout, Veerle, Broechem, Nijlen, Lier, Antwerpen, Mechelen, Kalmthout, Duffel, Bergen-op-Zoom, Nispen, Essen, Roosendaal, Klein-Zundert, Alphen, Breda, Oosterhout, Poppel, Ravels, Weelde, Turnhout, Tilburg, Goerle, Udenhout, Loon-op-Zand, Waalwijk, Drunen, Haren, Belveren, Luikgestel, Helvoort, 's Hertogenbosch, Oirschot, Diessen, Mierlo, Hapert-en-Loon, Duizel, Diest, Vissenaken, Kapellen, Tienen, Heylissem, Oevelaar, Hoegaarden, Goetsenhoven, Zittaert, Dormaal, Orp-le-Grand en Leuven.

ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo', 31.

⁸³ ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo', 30.

In de veertiende eeuw had de abdij al dertig hoeves in bezit. Op het einde van de achttiende eeuw waren dat er ruim 100.⁸⁴ Naast de hoeves had de abdij ook nog pachtmolens en werden er eveneens weilanden en beemden verpacht. In Oevel bezat de abdij (in 1780-1787) 91 hectare hoeves, 6 hectare weiden en 36 hectare bossen.⁸⁵

Het pachtcontract

De pachtvoorwaarden werden afgesloten tussen de pachter en de abdij in een geschreven contract. Daarin werden de rechten en de plichten van de pachter omschreven. De in regel zeer beperkte pachtcontracten verwezen naar de '*generale conditien*' (algemene voorwaarden).⁸⁶ Die werden ook neergeschreven en golden voor een groep van hoeves binnen eenzelfde heerlijkheid. Het individuele contract vermeldde enkel nog de pachtsom in geld en in natura en eventueel enkele bijzondere voorwaarden.

In het pachtstelsel, dat in de loop van de middeleeuwen in de Kempen en elders in het huidige Vlaanderen in voege was, was er sprake van een zogenaamde 'deelpacht'. Dat stelsel wordt ook een 'halfwinning' genoemd. De pachter was verantwoordelijk voor de levering van een deel van de oogst aan de verpachter. De eigenaar stelde (een deel van) de bedrijfsuitrusting ter beschikking, in de vorm van landbouwwerktuigen, vee en zaaigoed.⁸⁷

Binnen dit stelsel was er een nauwe samenwerking tussen de pachter en de verpachter, die verder ging dan enkel de huur van de gronden. In het stelsel van de 'halfwinning' waren de runderen, paarden en schapen gemeenschappelijk bezit (elk de helft) en de opbrengst van het verkochte vee werd jaarlijks verdeeld. De uitgaven voor de aankoop van nieuw vee of paarden werden ook verdeeld onder beide partijen en bekostigd met een vooraf bij elkaar gelegde som. Dat stelsel had voor beide partijen voordelen. De pachter had geen grote onkosten en de abdij kon ervan op aan dat de boerderij met zorg werd uitgebaat. Daardoor was de abdij zeker van een goede opbrengst en van een goede verzorging van de dieren. De abdij stond verder in voor de bouw van de hoevegebouwen, (een deel van) de herstellingen, goed zaaigoed, ... en verwachtte van haar pachters een gelijkaardige zorg.⁸⁸

Ook de Uitschoolhoeve functioneerde aanvankelijk onder dat stelsel.⁸⁹ In de laat achttiende-eeuwse contracten van de abdij wordt er echter niet meer verwezen naar de veestapel in de

⁸⁴ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 24.

⁸⁵ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 27.

⁸⁶ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 288, *Conditien ende voorwaerden van de hoeften der abdije van Tongerlo, 1568-1671*.

⁸⁷ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 409.

⁸⁸ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 14-15.

⁸⁹ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 288, *Conditien ende voorwaerden van de hoeften der abdije van Tongerlo, 1568-1671*.

algemene voorwaarden of de aparte pachtcontracten.⁹⁰ Vermoedelijk werd de uitbating van de hoeve (de veestapel, het zaaigoed, de werktuigen,...) geleidelijk de verantwoordelijkheid en het bezit van de pachter zelf. Mogelijk waren ook de boeren in toenemende mate voorstander van een pachtsysteem waarbij ze meer vrijheid hadden en zelf konden beslissen hoe ze hun boerderij runden.

Het 'voorlijf' en de graanpacht

De 'cijns', een vaste geldsom die de pachter jaarlijks moest betalen, was aanvankelijk erfelijk, maar door opeenvolgende devaluaties van de munten leverde de pacht voor de eigenaar steeds minder op. Het systeem van vaste cijns evolueerde daarom op het einde van de middeleeuwen naar een jaarlijkse pacht die de pachtheer kon herzien en dus ook verhogen.

De pacht prijs kon zowel uit een geldsom bestaan (het 'voorlijf') als uit een betaling in natura. (In dat laatste geval speelde de devaluatie geen rol). In Tongerlo bestond de pacht voor landbouwuitbatingen tot op het einde van de achttiende eeuw uit een combinatie van beide. Afzonderlijke weiden verhuurde de abdij enkel tegen een geldsom. Elders in Vlaanderen was de betaling in natura op dit moment al verdwenen. Een studie die de pacht prijzen en - praktijken in Oost-Vlaanderen en Antwerpen onder de loep nam, stelde vast dat in de streek rond Gent de pachten in de achttiende eeuw nog haast uitsluitend in geld betaald werden, terwijl in de Antwerpse Kempen bij 20% van de gronden de pacht uit een levering graan én uit geld bestond.⁹¹

Wellicht bleef in Tongerlo de betaling in graan langer bestaan, omdat een groot deel van de graanpacht verbruikt werd door de kloosterlingen zelf (in plaats van verkocht op de markt) en omdat het ook moest dienen om graan te bedelen aan of brood te bakken voor de armen. De abdij hield minstens twee keer per week een broodbedeling aan haar poort. In de zeventiende eeuw noteerde abt Jakob Crils dat de abdij wekelijks maar liefst 18 viertelen (ca. 1550 liter) rogge uitdeelde. In het begin van de achttiende eeuw kreeg iedereen die zich op maandag of donderdag meldde een roggebroomd. In 1709 waren er 5000 bedelaars per week, in 1740 liep dat op tot 6000. Om dit aantal terug te dringen – en wegens de overlast die zij de boeren in de omgeving bezorgden – besloot de abdij toen voortaan alleen nog lokale armen te bedienen.⁹²

In de middeleeuwen bestond de graanpacht van de abdij van Tongerlo uit 'koren', gerst en haver. Soms wordt ook 'brasium' vermeld, dat is mout, gebruikt voor het brouwen van bier.

⁹⁰ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 289, Algemene voorwaarden en pachtcontracten van hoeven en andere goederen (18de eeuw) en IV, 24/1, Voorwaarden voor de verpachting van hoeven te Oevel (1763-1769), nr. 16. Hoeve Ter Uitschool (1769).

⁹¹ DE WEVER, 'Pachtprijzen in Vlaanderen en Brabant in de achttiende eeuw', 183.

⁹² VAN DYCK, 'De Abdij van Tongerlo en het probleem van armoede en armoedezorg tijdens het ancien régime', 282, 287. Er was regelmatig discussie over of iedereen daar wel terecht stond aan te schuiven, en de dorpen in de omgeving klaagden bij de abdij over de overlast die de landlopersgezinnen veroorzaakten.

Een enkele keer is sprake van een betaling in 'kiekens'.⁹³ De pachter van de Uitschoolhoeve betaalde in 1402 zijn pacht in geld, rogge, haver en een hoeveelheid wol.⁹⁴ De achttiende-eeuwse contracten van de abdij in Oevel vroegen om rogge, gerst en boekweit.⁹⁵ Net als alle andere boeren moest de pachter daarbovenop ook nog belastingen betalen, onder andere de tienden. In de achttiende eeuw bestond de graanpacht in de Antwerpse Kempen typisch uit rogge en boekweit. In de streek tussen Antwerpen en Lier moest de boer rogge, tarwe en haver leveren. In de Scheldepolders maakten rogge en tarwe plaats voor gerst en paardenbonen.⁹⁶ De verhouding tussen de te leveren graansoorten was afhankelijk van de specifieke teelten in de streek. In Westerlo waren er bijvoorbeeld geen tienden op tarwe en waren de pachters niet verplicht tarwe te zaaien.⁹⁷ Pachtcontracten in andere streken vermeldden soms kalveren, lammeren, kapoenen (haantjes), erwten, rapen, raapzaad, boter, eieren, was, ...⁹⁸

De pachter moest het graan in goede staat leveren, klaar voor gebruik of voor de markt. Dat wil zeggen gezuiverd van strootjes en kaf. Naast graan moesten de pachters soms ook stro leveren, bijvoorbeeld voor de paarden en koeien van de eigenaar.⁹⁹

De pachter moest zijn pacht komen betalen voor een bepaalde dag. In een verder verleden waren Sint-Maarten – 11 november – of Kerstmis typische vervaldagen.¹⁰⁰ In de achttiende eeuw moest de pacht in bijna heel Vlaanderen tegen Sint-Andries – 30 november – geleverd en betaald zijn. Uit de registers van de abdij blijkt dat de pachter van de Uitschoolhoeve tussen 1720 en 1780 gewoonlijk iets later, namelijk tijdens de eerste week van december betaalde.¹⁰¹ Het graan leverde de pachter vaak niet in een keer. Uit de rekeningen blijkt dat de pachter van de Uitschoolhoeve in 1656 zijn graanpacht verspreid over verschillende leveringen naar de abdij bracht.¹⁰²

⁹³ ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo, 33.

⁹⁴ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 13.

⁹⁵ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

⁹⁶ DE WEVER, 'Pachtprijzen in Vlaanderen en Brabant in de achttiende eeuw', 184.

⁹⁷ VLEUGELS, 'Het beheer van het markizaat Westerlo in de achttiende eeuw', 71. Er werd in de streek wellicht nauwelijks tarwe geteeld. Op de gronden van de heer de Merode werden enkele velden tarwe ingezaaid, om hem van het meer luxueuze tarwebrood te kunnen voorzien.

⁹⁸ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 422.

⁹⁹ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 418.

¹⁰⁰ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 424.

¹⁰¹ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

¹⁰² T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 52.

De pachter

Een nieuwe pachter

Tijdens het ancien régime gingen in de Kempen pachtcontracten in in het midden van maart. De pachttermijn bedroeg, zoals quasi overal in Vlaanderen, meestal drie jaar of een veelvoud daarvan, in aansluiting met het drieslagstelsel dat ook een driejaarlijkse rotatie had. (Dit vindt zijn weerslag in de termijnen van onze hedendaagse huurcontracten).

De abdij van Tongerlo verhuurde haar gronden meestal voor zes jaar, met een opzegtermijn van zes maanden. Zo had de abdij tijd om een nieuwe pachter te vinden.¹⁰³ In de middeleeuwen werden pachtgoederen in Vlaanderen vaak verhuurd voor een langere periode, tot 20 jaar. Hoe dat toen in de streek van Tongerlo verliep, weten we niet.¹⁰⁴ Die langere contracten hadden heel wat nadelen voor de eigenaar, omdat de te betalen pacht niet evolueerde doorheen de pachttermijn. Kortlopende contracten zorgden ervoor dat de pachtheer pachters die niet voldeden, kon vervangen en de pacht kon aanpassen aan de productiviteit of de graanprijs. Voor de pachter zelf had een kort contract soms ook voordelen, zo was hij niet gebonden aan een riskante uitbating. Zo tonen contracten voor hoeves in Grimbergen aan dat vlak na de val van Antwerpen (1585) tijdens de Tachtigjarige Oorlog de boeren slechts voor drie jaar tekenden. Pas toen de politieke situatie stabiliseerde, tekenden ze opnieuw voor zes jaar of meer.¹⁰⁵

Hoe moest een nieuwe pachter aan zijn taak beginnen? Een nieuwe pachter vond midden maart zijn nieuwe woonst liefst in goede staat. Het nodige stro en mest waren op de hoeve gebleven, en een derde van de grond was reeds ingezaaid voor het komende jaar.¹⁰⁶ Het wintergraan moest immers al ingezaaid zijn in het midden van oktober. Voor de opbrengst van die bezaaiing moest de nieuwe pachter vaak een som betalen. Soms moest de vorige pachter de oogst nog komen helpen binnenhalen (in ruil kreeg hij er een deel van). Ook was gestipuleerd dat een derde van de grond braak moest liggen¹⁰⁷ en hoe die braakliggende grond erbij moest liggen. Mocht men de stoppels laten staan van de vorige oogst – de zogenaamde ‘halve braak’ of ‘groene braak’ – of moest het veld al ‘gescheurd’ (omgeploegd) zijn?¹⁰⁸

¹⁰³ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 288, Conditien ende voorwaerden van de hoefven der abdije van Tongerlo, 1568-1671.

¹⁰⁴ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 412-413.

¹⁰⁵ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 413.

¹⁰⁶ DAELEMANS, "Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten", 421.

¹⁰⁷ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 17.

¹⁰⁸ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 415-416.

Het is niet duidelijk hoe een nieuwe pachter in zijn levensonderhoud voorzag tot zijn eerste oogst binnen was. Waar haalde hij zijn levensmiddelen? Mogelijk moest de vorige pachter bij het verlaten van de hoeve een deel van de voorraad koren achterlaten. Aangezien de hoeve misschien een nieuwe pachter kreeg omdat de vorige niet goed rendeerdde, zal dat zeker niet altijd het geval geweest zijn. Bracht de nieuwe pachter zijn eigen dieren mee of voorzag de abdijs daarin? Wellicht had een pachter van een grote boerderij zoals de Uitschoolhoeve een eigen startkapitaal nodig om de beginperiode te overbruggen. Mogelijk vingen gunstigere pachtvoorwaarden tijdens het eerste jaar, bijvoorbeeld een lagere huurprijs, dat probleem enigszins op. Ook voor een verwaarloosde hoeve, waarbij zowel de gebouwen als de gronden niet in goede staat waren, kon het eerste jaar een lagere huurprijs bedongen worden. Soms moest een pachter het eerste jaar zelfs niets betalen. Dat laatste gebeurde in de zestiende eeuw op verschillende plaatsen in Vlaanderen, omdat eigenaren na een periode van onrust en oorlog probeerden om hun gronden opnieuw verpacht te krijgen.¹⁰⁹

De pachter moest zelf zijn hoeve bewonen en de bijhorende gronden bewerken. Onderverhuur van (een deel van) de gronden was in theorie verboden, maar uitzonderlijk gaf de eigenaar daar wel toestemming voor. De verpachter lijkt zich verder niet gemoeid te hebben met wie er juist op de hoeve woonde en wie er al dan niet tot het gezin van de pachter behoorde. Wel was een pachter verplicht om reizigers, kloosterlingen en werklieden die door de abdijs gestuurd werden, gastvrij te ontvangen.¹¹⁰

Contact met de abdijs

De pachtheer – in het geval van Tongerlo de abt – voerde het hoogste gezag over de goederen. Het dagelijkse beheer van de pachtgoederen was op de abdijs in handen van een *provisor* en het contact tussen de abdijs en de hoeve gebeurde vooral via hem. Het was zijn taak om de hoeves te bezichtigen, de herstellingen te superviseren, te zorgen voor het eventuele optrekken van nieuwe gebouwen, het vee te tellen, de boekhouding bij te houden, en schikkingen te treffen voor de bevordering van de uitbating zoals het in gebruik nemen van nieuwe gronden.¹¹¹ Hij was verantwoordelijk voor de controle op de pachters en de pachtvoorwaarden, het innen van tienden en grondlasten en het voorstellen van verbeteringen.¹¹² Gewoonlijk opereerde de provisor vanuit de abdijs, maar soms vestigde hij zich – tijdelijk of permanent – ter plaatse, dicht bij de hoeves. Provisor Godefriedus Hermans woonde in de jaren 1760-1770 op een abdijs hoeve in Kalmthout.¹¹³

¹⁰⁹ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 422; KOOLS, *De sociaal-economische betekenis van de abdijs hoeven en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout*, z.p.

¹¹⁰ VAN DYCK, 'Cijnsgoederen, pachtgoederen en leengoederen van de Abdijs van Tongerlo', 225.

¹¹¹ ERENS, 'Het uitbatingssstelsel der abdijs Tongerlo', 29-30.

¹¹² ERENS, 'Het uitbatingssstelsel der abdijs Tongerlo', 37.

¹¹³ KOOLS, *De sociaal-economische betekenis van de abdijs hoeven en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout*, z.p.

Pachthoeves in de omgeving van de abdij leverden hun graan op de abdij zelf af. In een pachtcontract van 1610 lezen we dat dat in het 'backhuys' moest gebeuren.¹¹⁴ Pachthoeves verderaf kregen een plaats toegewezen, bijvoorbeeld een spijker (een graanopslagplaats) op de grond van één van de pachters of een grote tiendenschuur.¹¹⁵

Het werk op en rond de hoeve: karweien en onderhoud

De eigenaar oefende een hoge mate van controle uit op de wijze waarop de pachter zijn hoeve moest uitbaten. De pachtcontracten stipuleerden rechtstreeks of onrechtstreeks welke gewassen de pachter wanneer en waar moest zaaien en welke dieren hij moest houden. Dergelijke bepalingen moesten een maximale uitbating van de grond garanderen.¹¹⁶ Grote verpachters, zoals een abdij, hadden op die manier invloed op de landbouwvoering – de teelten en landbouwmethodes – in een bepaalde streek.

Maar ook op andere vlakken moest de pachter zich houden aan regels die de pachtheer oplegde en die in grote mate bepaalden hoe hij zijn dagen vulde.

De gronden

Heel wat pachtvoorwaarden en verplichtingen waren erop gericht de grond in goede staat te houden zodat die ook in de toekomst productief zou blijven. Dat komt tot uiting in regelgeving over bemesting en onderhoud en allerlei andere regels waar de pachter zich aan moest houden. Bemesting was van kapitaal belang om op de zandgrond van de Kempen succesvol te kunnen boeren. De abdij van Tongerlo verbood daarom haar pachters om gronden in gebruik te hebben die niet bij het pachtcontract hoorden. Die gronden zouden immers mest verbruiken die daardoor niet op de gronden van de verpachter terecht kwam.¹¹⁷ Dat dit verbod regelmatig terugkomt, zou er op kunnen wijzen dat de pachters er zich niet steeds aan hielden.¹¹⁸ De verpachter zelf deed eveneens zijn best om de grond vruchtbaar te houden. Als de verpachter duiven hield, maar die mest zelf niet gebruikte, ging die naar zijn pachters om de akkers te bemesten. Hetzelfde gold voor bijvoorbeeld stalmest van zijn paarden.¹¹⁹ Ook in andere streken bevatten de pachtcontracten regels in verband met de bemesting. In de streek van Grimbergen bijvoorbeeld stipuleerden de contracten dat de boeren de grond moesten mergelen (mergel als bemesting toevoegen). De meeste bepalingen gaan echter over stalmest en de verplichting de gepachte gronden

¹¹⁴ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 288, Conditien ende voorwaerden van de hoefven der abdije van Tongerlo, 1568-1671.

¹¹⁵ VAN DYCK, 'Cijnsgoederen, pachtgoederen en leengoederen van de Abdij van Tongerlo', 224.

¹¹⁶ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 414.

¹¹⁷ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 418.

¹¹⁸ KOOLS, *De sociaal-economische betekenis van de abdijschouwen en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout*, z.p.

¹¹⁹ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 418.

jaarlijks daarmee te bemesten. Tot slot moest een vertrekkende pachter ongebruikte mest, stro en kaf op de hoeve laten voor zijn opvolger.¹²⁰

Naast zijn akkers en zijn bedrijfsgebouwen moest de pachter nog heel wat onderhouden: de waterput, eventuele grachten en beken, de wegen die langs of over de gehuurde goederen liepen, de beemden en de houtkanten op zijn domein, ... Hij moest weiden onkruidvrij houden, bemesten en hun omheiningen onderhouden. Hij mocht de weiden niet omploegen en in akkerland omzetten tenzij in afspraak met de verpachter.¹²¹ Ook dat was gericht op het behoud van de productiviteit van het domein. Er was namelijk voldoende wei- en hooiland nodig voor de dieren. Bij een weide die verhuurd werd als weide, maar waarop ook fruitbomen stonden, had de pachter soms geen recht op het fruit, dat ging naar de eigenaar van de gronden.¹²²

Ook hout hakken was aan strenge regels gebonden, met name wat wel en niet gekapt/gesprokkeld mocht of moest worden.¹²³ Echte houtkap was verboden. De pachter mocht enkel het scharrelhout van heggen en houtkanten kappen. Gewoonlijk was de pachter verplicht om er voor te zorgen dat de houtvoorraad ook in de toekomst op peil bleef, door elk jaar een contractueel bepaald aantal heesters en bomen te planten. De pachter moest ook de bossen en hagen op zijn grond onderhouden.¹²⁴

De woningen en stallen

Alle gebouwen op het erf waren eigendom van de pachtheer. Het pachtcontract stipuleerde bovendien dat de pachter bij zijn vertrek de gebouwen in goede staat moest achterlaten.¹²⁵ In de zestiende eeuw was zelfs de huisraad soms nog het bezit van de pachtheer¹²⁶, al is dat gebruik daarna volledig verdwenen. Dit hoorde immers bij de middeleeuwse feodale relatie, waarbij de pachter de staat van horige of laat had.

Een pachter was verantwoordelijk voor het onderhoud van zijn hoeve. Wat hij daarbij zelf moest bekostigen en wat er ten laste viel van de pachtheer, fluctueerde geografisch en doorheen de tijd. Meestal was de pachter verantwoordelijk voor kleine herstellingen en moest hij ervoor zorgen dat het dak regelmatig werd nagekeken en het stro waar nodig

¹²⁰ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 417-418.

¹²¹ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 419.

¹²² DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 420.

¹²³ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 420.

¹²⁴ KOOLS, *De sociaal-economische betekenis van de abdijhoeven en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout*, z.p.

¹²⁵ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 15.

¹²⁶ VAN DYCK, 'Cijnsgoederen, pachtgoederen en leengoederen van de Abdij van Tongerlo', 226.

vervangen. Mogelijk was hij ook verplicht om op eigen kosten de lemen wanden van een vakwerkhoeve op regelmatige basis te vervangen.¹²⁷

Als er een nieuw gebouw moest geplaatst worden, stond de pachtheer gewoonlijk in voor de levering van de materialen en de nodige arbeidskrachten. De pachter moest de werklieden van maaltijden voorzien en instaan voor het vervoer van de bouwmaterialen.¹²⁸ Wat de hoeves van Tongerlo betrof, is duidelijk dat de abdij de kostprijs van heel wat herstellingen op zich nam en regelmatig investeerde in nieuwe bedrijfsgebouwen. Uit de rekeningen van de abdij blijkt dat allerhande materiaalkosten afgetrokken werden van de pachtsom die de pachter dat jaar moest betalen.¹²⁹ In 1749 nam de abdij voor de Uitschoolhoeve een grote kost in stenen, kalk en arbeidsuren op zich. Dat wijst wellicht op grote bouwwerkzaamheden op dat moment, mogelijk zelfs de bouw van een nieuw woonhuis. In andere jaren ging het om kleine bedragen.¹³⁰

Karweien

Vaak werden allerlei karweien verwacht van de pachter, al dan niet expliciet vermeld in zijn contract, voornamelijk in de vorm van vervoersdiensten en handenarbeid. In de algemene voorwaarden van het contract dat de abdij in het midden van de achttiende eeuw met haar pachters afsloot, werden acht verplichte '*karre vraghten*' per jaar vermeld. Enkele hoeves moesten er maar vier doen. De abdij liet de pachter weten waarheen en de pachter moest tijdens die verplaatsingen voor zijn eigen '*cost en dranck*' instaan.¹³¹ Als de pachter meer dan acht vrachten per jaar vervoerde, werd hij daarvoor vergoed. Uit de rekeningen blijkt dat de pachter van Uitschoolhoeve frequent zo een bijkomend vrachtloon kreeg. Dat werd dan afgetrokken van zijn uitstaande pachtsommen. Die vrachten bestonden onder andere uit graan naar de markt brengen, hooi inhalen en hout vervoeren.¹³² Omgekeerd kon een pachter ook karweien afkopen, door ze te vervangen door een geldsom.

Naast vervoersopdrachten waren ook herstellingen van bruggen en wegen, werkzaamheden aan de eigendommen van de pachtheer die niet tot de pachthoeve behoorden (bijvoorbeeld het kasteel van de eigenaar) soms voorwaarden in een pachtcontract.¹³³

¹²⁷ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 414-415.

¹²⁸ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 415; WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 15.

¹²⁹ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

¹³⁰ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

¹³¹ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 289, Algemene voorwaarden en pachtcontracten van hoeven en andere goederen (18de eeuw).

¹³² ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

¹³³ VLEUGELS, 'Het beheer van het markizaat Westerlo in de achttiende eeuw', 69.

Een vaak voorkomende praktijk was de omzetting van door de pachter uitgevoerde karweien, onderhoudswerken en extra vervoersdiensten in een (fictieve) geldsom. Dat bedrag werd vervolgens afgetrokken van de pacht (in geld) van dat jaar. Uit de registers van de abdij van Tongerlo blijkt dat dit systeem er erg vaak toegepast werd.¹³⁴ Deze praktijk was niet uniek voor de abdij.¹³⁵

Kwam de pachter rond?

Bedrijfsoppervlakte

De uitbating van de verpachte hoeves van de abdij van Tongerlo was gericht op meer dan het levensonderhoud van de pachter en zijn gezin. Er werd overduidelijk gewerkt met het oog op 'overproductie', zodat die overschotten konden verkocht worden op de (stedelijke) markt.¹³⁶ De meeste hoeves van de abdij waren geen kleine agrarische bedrijven. Ze zaten allen ruim boven de oppervlakte die nodig is (5 à 10 hectare) om een zelfvoorzienend bedrijf te runnen. De grootste abdijs hoeves in de vijftiende en zestiende eeuw waren tussen de 30 en de 40 hectare (waaronder de Uitschoolhoeve) en bevonden zich in de onmiddellijke omgeving van de abdij, de regio rond Tongerlo. De hoeves in de omgeving van Kalmthout en Alphen waren het kleinst, met een gemiddelde grootte van 15 tot 20 hectare, met uitzondering van de grote hoeve De Greef (40 hectare), waar de Kalmthoutse rentmeester van de abdij woonde. De gemiddelde oppervlakte in de regio's Broechem en Duffel lag tussen de 20 en 27 hectare met als uitschieter de Bonnecroddehoeve met ongeveer 50 hectare.¹³⁷ Ook in de achttiende eeuw waren de hoeves rond Tongerlo het grootste, en die in Alphen, Hapert en Kalmthout het kleinst, met die van Broechem en Beers ertussenin. In het algemeen was de oppervlakte van de uitbatingen aan weinig veranderingen onderhevig.

De gemiddelde oppervlakte van de Tongerloze abdijs hoeves bedroeg in de achttiende eeuw bijna 28 hectare. Dat is bijna het dubbele van het areaal van de Brabantse hoeves in privébezit.¹³⁸ Een bedrijf zoals dat van de Uitschoolhoeve, met meer dan 30 hectare, kon dus tot de grote bedrijven gerekend worden. In vergelijking met de grootste hoeves van de andere Brabantse abdijen waren ze echter nog betrekkelijk klein.

Naast de grote landerijen bezat de abdij ook enkele kleinere 'mans' die verhuurd werden. Een mansus was een huis met slechts een heel klein beetje grond – een tuin, geen landbouwbedrijf.¹³⁹ Daar woonden vermoedelijk landarbeiders of ouderlingen.

¹³⁴ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

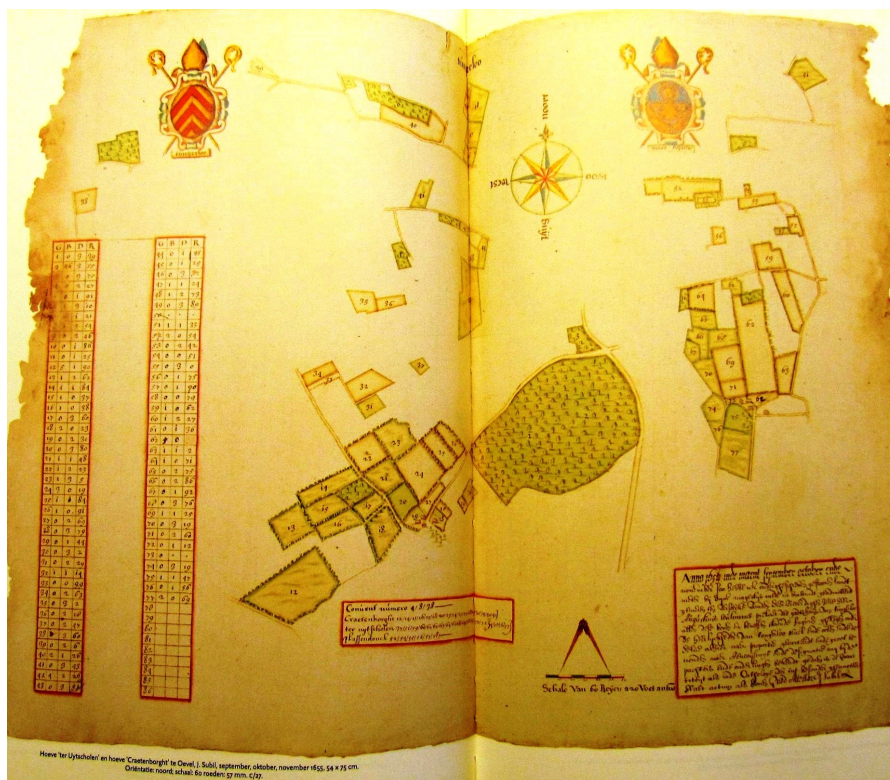
¹³⁵ VLEUGELS, 'Het beheer van het markizaat Westerlo in de achttiende eeuw', 69.

¹³⁶ ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo', 27.

¹³⁷ HEERMAN, 'Het Abdijdomein Van De Abdij Van Tongerlo in de 15de-16de eeuw', 147.

¹³⁸ GORIS, *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*, 28.

¹³⁹ ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo', 37.

GORIS, Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794, 116-117).

Pachtdruk

Het was in het voordeel van de abdij om de pachtprijs leefbaar te houden. Pachters die rondkwamen, verlieten hun boerderij niet en zorgden beter voor de eigendommen van de abdij. In de zeventiende en achttiende eeuw kende de pachtprijs voor de hoeves van Tongerlo slechts geringe fluctuaties. Bij een individuele hoeve veranderde de pachtprijs soms door het uitbreiden of inkrimpen van het landbouwareaal van de hoeve.

De pachters van de Uitschoolhoeve betaalden de abdij in het midden van de zeventiende eeuw jaarlijks 30 viertelen rogge, 7 viertelen gerst en 6 viertelen boekweit.¹⁴⁰ Een viertel was tussen de 67 en de 84 liter graan. Ten laatste in het begin van achttiende eeuw werd het aantal viertelen rogge opgetrokken tot 33. Die aantallen bleven dan gelijk tot minstens 1790.¹⁴¹ Het geldelijke pachtbedrag dat de pachter van de Uitschoolhoeve betaalde, ging wel geleidelijk de hoogte in, van 121 gulden in 1707 tot 141 in 1755.¹⁴² We weten echter niet wat de reële waarde van die bedragen was en of er dus sprake was van een echte stijging in de pachtdruk.

¹⁴⁰ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis*, 51. 'Panici' wordt in dit onderzoek onterecht met naalbaar of spelt vertaald, en coren met tarwe gelijkgesteld. Dit moet echter respectievelijk boekweit en rogge zijn.

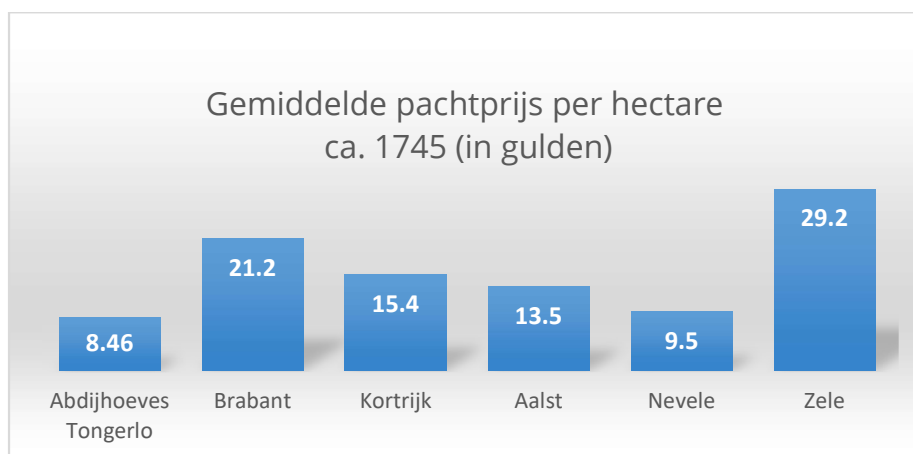
¹⁴¹ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

¹⁴² ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

De gemiddelde huurprijs van alle hoeves van de abdij van Tongerlo samen, bedroeg op het einde van de achttiende eeuw 8,46 gulden per hectare.¹⁴³ Bedragen van enige omvang werden in deze regio uitgedrukt in Brabantse gulden. Dat muntstuk bestond op dat ogenblik echter niet meer. Het hertogdom bestond toen immers niet meer als onafhankelijke macht met het recht eigen goud of zilverstukken te slaan. De muntstukken die in de praktijk gebruikt werden, waren afkomstig van verschillende grotere, soms buitenlandse eenheden: de Franse Kroon, de Hollandse Dukaat, de Keizerlijke Kroon, ... De waarde van die munten durfde nogal variëren en werd op de beurs in Antwerpen in de loop der tijd aan verschillende koersen genoteerd ten opzichte van de gulden. Bij bedragen in gulden werd dan vermeld 'courant geld'. Zo vinden we dit ook in de pachtcontracten van de abdij terug. Ter vergelijking werd daar dan soms de op dat moment geldende koers ten opzichte van de gebruikte muntstukken aan toegevoegd.¹⁴⁴

Het is onmogelijk om die informatie om te zetten in hedendaagse prijzen. Er zitten namelijk enkele honderden jaren waardeschommelingen, veranderend prijspeil en gewijzigde levensomstandigheden tussen. Om iets te kunnen zeggen over hoe zwaar de pachtdruk was, kunnen we echter een beroep doen op enkele indicatoren, zoals de graanprijs en de relatieve druk in vergelijking met andere regio's.

De pachtprizen van kloosters en abdijen waren naar schatting tot een derde goedkoper dan wat andere grondbezitters hun pachters vroegen en de pachtprizen van de gronden van de geestelijkheid stegen minder snel dan die van een private persoon of wereldlijke heer.¹⁴⁵ De pachtprizen van de hoeves van Tongerlo lagen veel lager dan die in de rest van Brabant.

Bron: DAELEMANS, 'Pachten en welvaart op het platteland van Belgisch Brabant (15e – 18e eeuw)', 173 en DEJONGH, *Goederen en beheer van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw*, 53.

¹⁴³ DEJONGH, *Goederen en beheer van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw*, 53.

¹⁴⁴ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 9.

¹⁴⁵ DE WEVER, 'Pachtprizen in Vlaanderen en Brabant in de achttiende eeuw', 183.

Uiteraard bracht de grond niet overal hetzelfde op. De gronden van de pachters van Tongerlo waren niet de beste en mogelijk lag de graanopbrengst er dus lager dan in andere streken. Hoe zwaar de pacht in de praktijk op een gezin woog, was bovendien afhankelijk van de evolutie van de prijzen van landbouwproducten, in het bijzonder de graanprijs. De evolutie van de graanprijs zorgde voor een daling of stijging van het landbouwinkomen. De winstmarge van de pachter was afhankelijk van de prijs die hij voor zijn producten kon krijgen. Onderzoek naar pachtprizen zet die prijzen daarom om in 'reële pachtprizen', naar verhouding met de graanprijs. Voor de Kempen ontbreken dit soort gegevens alsnog.

Onderzoek toonde aan dat de reële pachtprizen in de regio rond Gent in de loop van de achttiende eeuw sterk stegen, tot zelfs verviervoudigden. Dat werd veroorzaakt door een toenemende druk op de grond, veroorzaakt door een bevolkingsstijging. In de tweede helft van de achttiende eeuw werden hierdoor heel wat pachthoeves opgedeeld in kleinere hoeves. Die versnippering en de toenemende vraag naar pachtland zorgden voor de prijsstijgingen. De pachters slaagden erin de erg hoge pacht toch te betalen door hun inkomsten uit de thuisnijverheid.¹⁴⁶ In de Kempen kende men deze omstandigheden niet. Er was geen dergelijke druk op de grond, de hoeves raakten niet versnipperd en de optie om hogere pacht te betalen met de opbrengsten van thuisnijverheid ontbrak. De beperkte bevolkingsstijging werd niet opgevangen door het versnipperen van boerderijen, maar mogelijk meer door een afvloeiing van arbeidskrachten naar de stedelijke kernen. Ook al kennen we de reële pachtprizen niet, kunnen we dus toch speculeren dat de druk in de Kempen niet in die mate steeg. De vraag en het aanbod waren meer in evenwicht – met heel wat boeren die kleine eigenaars waren en minder pachters. In de omgeving van Antwerpen kenden de pachtprizen een beperkte stijging op het einde van de achttiende eeuw.¹⁴⁷

Pachters in de problemen

In de streek van Kalmthout-Essen hadden meerdere pachters van de abdij het in de achttiende eeuw erg moeilijk. Ze gingen gebukt onder een oplopende schuldenlast – tot een veelvoud van de jaarlijkse pacht – die ze niet afbetaald kregen en die ze zelfs van generatie op generatie overdroegen. Dat was te wijten aan te lage oogstopbrengsten, vooral bij pachters die boerden op recent ontgonnen heidegrond.¹⁴⁸ Dat structurele probleem kwam niet voor bij de abdijs hoeves in andere regio's. De pachters uit de streek van Tienen, Duffel en Broechem – waar de grond beter was – konden hun pacht makkelijk betalen en creëerden overschotten die ze konden investeren.¹⁴⁹ Hetzelfde gold voor de familie T'Syen in Oevel.

Slechte grond (die niet voldoende oogst opleverde) was niet de enige oorzaak van betalingsmoeilijkheden. Elke pachter liep het risico zijn oogst te verliezen door oorlog, slecht weer of een andere tegenslag. Rondtrekkende legers kwamen regelmatig voedsel opeisen.

¹⁴⁶ DE WEVER, 'Pachtprizen in Vlaanderen en Brabant in de achttiende eeuw', 187-193.

¹⁴⁷ DE WEVER, 'Pachtprizen in Vlaanderen en Brabant in de achttiende eeuw', 195-196.

¹⁴⁸ KOOLS, *De sociaal-economische betekenis van de abdijs hoeven en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout*, z.p.

¹⁴⁹ DEJONGH, *Goederen en beheer van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw*, 56.

Hagel was ook een frequente boosdoener – getuige de ‘hagelmissen’ waarbij de gemeenschap goed weer afsmeekte. Een pachter die zijn oogst verloor, was van zijn bestaansmiddelen beroofd. Als hij zijn pacht niet betaalde, kon de abdij hem uit zijn boerderij zetten en beslag leggen op zijn goederen. Volgens de literatuur gebeurde dat in de praktijk slechts zelden en enkel indien de pachter zelf schuld had aan zijn situatie. De abdij van Tongerlo, net als andere religieuze instellingen, koos voor pachtverminderingen of schold in uitzonderlijke omstandigheden de pacht zelfs helemaal kwijt indien de boer door de weersomstandigheden of oorlog zijn pacht niet kon betalen. Soms leverde de abdij zelfs zaaigran of mest om een boerderij er weer bovenop te helpen.¹⁵⁰ Een pachter uit Kalmthout-Essen moest na een zware brand een jaar geen pacht betalen, zodat hij zijn geld kon gebruiken om zijn veestapel en gezin te voeden, een andere pachter die door een ziekte zijn veestapel verloor, mocht de pacht houden om zijn vee te vervangen.¹⁵¹ Ook uitstel van betaling was een optie, getuige de soms hoog oplopende schulden.

In de winter van 1710 vroom het in Oevel zo hard dat zelfs de winterharde gewassen zoals rogge kapotvroren.¹⁵² De abdij verminderde daarop voor al haar pachters in de omgeving de tienden en pachten. In de lente probeerden de boeren dan hun oogstachterstand in te halen door extra haver en boekweit te zaaien.¹⁵³ Ook bij andere misoogsten, of slechte oogsten, kregen de boeren vermindering, of respijt. Ze moesten de niet betaalde bedragen of geleverde oogsten dan later inhalen. De pachters van de Uitschoolhoeve betaalde meermaals een (zeer beperkt) deel van hun graanpacht een of meerdere jaren later.¹⁵⁴

Waarom was de abdij zo inschikkelijk? Het was in haar voordeel haar pachters te behouden en de hoeves permanent van een uitbater te voorzien. De verpachter had er geen baat bij dat zijn pachter kopje onderging. Verlaten boerderijen, verwaarloosde akkers en bouwvallige gebouwen betekenden inkomstenverlies en mogelijk een permanent waardeverlies van de grond. In Kalmthout-Essen bijvoorbeeld verloor de abdij enkele boerderijen die verlaten werden en waarvan de gronden opnieuw verwilderden tot heidegebied. Zo een hoeve bracht niets meer op en het vergde een hele inspanning ze terug bedrijfsklaar te maken voor een nieuwe pachter. Om te vermijden dat de pachters van de inschikkelijkheid van de abdij misbruik maakten, waren er procedures. Zo moest hagelschade meteen aan de abdij gemeld

¹⁵⁰ ERENS, ‘Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo’, 40; DE WEVER, ‘Pachtprijzen in Vlaanderen en Brabant in de achttiende eeuw’, 184.

¹⁵¹ KOOLS, *De sociaal-economische betekenis van de abdijschouwen en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout*, z.p.

¹⁵² VLEUGELS, ‘Het beheer van het markizaat Westerlo in de achttiende eeuw’, 72.

¹⁵³ VLEUGELS, ‘Het beheer van het markizaat Westerlo in de achttiende eeuw’, 72.

¹⁵⁴ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

worden.¹⁵⁵ In Grimbergen stipuleerden de pachtcontracten dat de pachters grote schade door onweer of doortrekkende legers binnen de twee dagen moesten melden.¹⁵⁶

Een einde aan het pachtcontract

De pacht was in theorie niet erfelijk: als de pachter overleed, hield het contract op en koos de abdijs een nieuwe pachter.¹⁵⁷ In de praktijk blijkt dat de weduwe van een overleden pachter de pacht kon overnemen. Dat gebeurde in de Uitschoolhoeve bijvoorbeeld in 1721, toen de weduwe van Peter Peeters de hoeve nog twee jaar verder uitbaatte.¹⁵⁸ Ook gingen contracten regelmatig over van vader op zoon. Als een weduwe de pacht overnam, stelde de abdijs geen nieuw contract op, bij een generatiewissel wel.

In het archief van de abdijs vinden we enkele voorbeelden van pachters van wie het contract beëindigd werd en die verplicht werden hun hoeve te verlaten. We schetsen er enkele uit de buurt van de Uitschoolhoeve:

De pachter van Hoeve ter Locht in Oevel leverde in 1765, 1766, 1767 en 1768 te weinig graan. Die tekorten werden omgerekend naar een geldbedrag en als schulden genoteerd. In 1767 en 1768 betaalde hij zijn pachtgeld niet. Hij had bovendien nog een kleine som geld geleend van de pastoor. In 1768 bedroeg zijn schuld reeds 403 gulden en 19 stuivers, ongeveer vier keer zijn jaarlijkse pachtsom. In 1768 betaalde hij daarvan een stukje terug. In 1769 loste zijn weduwe een kleine som af. In 1769 schold de abdijs de vrouw de pacht voor dat jaar kwijt. De opgelopen schuld bedroeg toen nog 294 gulden en 10 stuivers. Op dat moment werd overeengekomen dat de vrouw de hoeve op 15 maart 1770 zou verlaten.¹⁵⁹

Dit is geen uniek verhaal en lijkt het lot van een ouder wordende pachter die geen opvolger had. Hij boerde steeds moeizamer en kon op een bepaald moment de pacht niet meer opbrengen. Familie (in de vorm van zonen en dochters, schoondochters en schoonzonen) om je te helpen waren dan essentieel. Als die afwezig waren, liep het mis. Wat in het verhaal van hoeve ter Locht lijkt op een uitzetting, kan ook milder worden geïnterpreteerd: de abdijs liet de situatie meerdere jaren gedijen. Pas nadat de pachter overleed en zijn echtgenote – na nog een jaar respijt – de hoeve echt niet bleek te kunnen verderzetten, werd de pacht beëindigd. Het is niet geweten waar de weduwe vervolgens heenging.¹⁶⁰ Andere weduwes

¹⁵⁵ KOOLS, *De sociaal-economische betekenis van de abdijhoeven en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout*, z.p.

¹⁵⁶ DAELEMANS, 'Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten', 418.

¹⁵⁷ WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, 15.

¹⁵⁸ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

¹⁵⁹ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 289, Algemene voorwaarden en pachtcontracten van hoeven en andere goederen (18de eeuw).

¹⁶⁰ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 289, Algemene voorwaarden en pachtcontracten van hoeven en andere goederen (18de eeuw).

slaagden er wel in de boerderij succesvol over te nemen. In dat geval waren er vaak oudere kinderen aanwezig die na enkele jaren voor de opvolging zorgden.

Jan Mertens, pachter van Hoeve Ten Nieuwenhuize overleed in 1755, mogelijk reeds met een pachtschuld. Zijn weduwe kon de pacht evenmin betalen. In 1757 had ze een achterstand van 530 gulden. Op 29 juni 1757 werd een openbare 'koopdag' gehouden. Paarden, koeien en meubilair werden verkocht. Dat jaar werd de hoeve door de abdij zelf bezaaid, wellicht betekent dit dat daarvoor een aantal knechten en landarbeiders werden ingehuurd, mogelijk werd ook de hulp van een pachter in de buurt ingeroepen om alles in goede banen te leiden. Zo kon men voor een hoeve met al ingezaaide velden op zoek naar een nieuwe pachter. Dat werd Peeter 't Syen – familie van de pachters van de Uitschoolhoeve. In 1780 nam zijn weduwe het roer over, tot Josephus 't Seyen in 1787 de hoeve overnam.¹⁶¹

Een van de manieren waarop de abdij zich probeerde in te dekken tegen failliete pachters, was de borgstelling. Een pachter moest zorgen voor twee betrouwbare borgstellers, die bij financiële problemen, moesten optreden als '*schuldenaer principael*' zodat de abdij gespaard bleef van zwaar inkomstenverlies. Zij moesten dan het voorlijf en de graanpacht ophoesten. In de contracten voor de regio Kalmthout-Essen blijkt die voorwaarde vaak niet opgenomen.¹⁶² In de contracten voor de pachthoeves in Tongerlo en Oevel bestond die voorwaarde wel. We hebben geen informatie gevonden over hoe dit in de praktijk werd uitgevoerd.¹⁶³

De pachter binnen de dorpsgemeenschap

In het abdijsarchief kunnen enkele voorbeelden gevonden worden van onderlinge solidariteit tussen de pachters. Dat uitte zich niet zozeer financieel, maar in materiële hulp en fysieke bijstand. Er zijn meerdere voorbeelden te vinden van zware hoevebranden, waar de collega-pachters uit de omgeving in de bres sprongen met gereedschappen, materialen en wellicht ook mankracht om de afgebrande hoeve opnieuw op te bouwen. De getroffen pachter kon zijn veestapel tijdelijk bij enkele burens onderbrengen.¹⁶⁴

Die voorbeelden doen ons vermoeden dat er wellicht vaker sprake was van (kleinschalige) onderlinge bijstand en een zekere band tussen de verschillende pachters van dezelfde grondeigenaar. Een dergelijke verstandhouding was er wellicht binnen de hele dorpsgemeenschap, maar de abdij stimuleerde specifiek de goede verstandhouding tussen

¹⁶¹ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 289, Algemene voorwaarden en pachtcontracten van hoeven en andere goederen (18de eeuw).

¹⁶² KOOLS, *De sociaal-economische betekenis van de abdijs hoeven en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout*, z.p.

¹⁶³ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 289, Algemene voorwaarden en pachtcontracten van hoeven en andere goederen (18de eeuw).

¹⁶⁴ KOOLS, *De sociaal-economische betekenis van de abdijs hoeven en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout*, z.p.

haar verschillende pachters. Zo kon ze haar pachters op elkaars hoeves inzetten voor bijvoorbeeld onderhoudswerken en ze gereedschappen en kennis laten delen. Het stro van het dak van de ene abdijhoeve, was dan bijvoorbeeld afkomstig van een andere pachter, die dit voor de abdij (wellicht tegen een vergoeding of als onderdeel van zijn contractuele verplichtingen) leverde. De keuterboeren uit de omgeving profiteerden hier mee van. Ook zij kregen hulp bij kleine herstellingswerkzaamheden.¹⁶⁵

Goed onderhouden wegen en waterwegen, regelmatige vervoersdiensten, de beschikbaarheid van de nodige infrastructuur (zoals molens), een zeker beleid wat het gebruik van de gemene gronden betrof,... al die door de abdij gecreëerde elementen kwamen niet alleen de pachters maar de hele dorpsgemeenschap ten goede. Tot slot kunnen we hier ook nogmaals de (goed functionerende) norbertijnerpastoors vermelden die we in de inleiding reeds bespraken. Ook zij maakten deel uit van het landelijke weefsel dat door de abdij gefaciliteerd werd.

De pachters van de Uitschoolhoeve bengelden binnen die gemeenschap niet onderaan de sociale ladder. Integendeel, de familie T'Seyen (die generatieslang pachter waren van de Uitschoolhoeve) maakte deel uit van de dorpselite. Naast de grootte van hun bedrijf en het feit dat ze jaar na jaar hun pacht konden betalen – en eventuele achterstanden snel inhaalden – blijkt hun relatief hoge sociale status nog uit enkele andere elementen.

Leden van de familie leverden in het midden van de achttiende eeuw minstens één keer de meier van het dorp (een soort politiecommissaris) en de griffier van de schepenbank (de dorpssecretaris). In de negentiende eeuw was een T'Seyen vijftig jaar lang secretaris van het dorp.¹⁶⁶ De familie was kapitaalkrachtig. De schepenregisters van de zeventiende en achttiende eeuw maken gewag van heel wat financiële transacties waar de familie T'Seyen bij betrokken was, zoals het kopen en verkopen van gronden, het uitgeven van lijfrentes, het plaatsen van tegoeden en het ontvangen van renten. De registers vermelden meerdere leden van de familie T'Syen als schepenen van Oevel.¹⁶⁷ Johannes T'Seyen betaalde bij het overlijden van zijn vrouw in 1735 100 gulden aan de Kerk, een omvangrijk bedrag.¹⁶⁸ De laatste pachter, Michiel T'Seyen kocht zelfs een huis op de markt van Geel. Daar ging hij wonen toen zijn zoon de boerderij overnam.¹⁶⁹ De status van de familie blijkt tot slot uit hun generatielange lidmaatschap van de Sint-Barbaragilde. Pachters Elias T'Syen, Peeter Peeters, Peter T'Seyen, Jan T'Seyen en Michiel Seyen van de Uitschoolhoeve waren allen actief in de gilde.¹⁷⁰ Uit de pachtcontracten blijkt dat ze minstens hun naam konden schrijven. Van

¹⁶⁵ KOOLS, *De sociaal-economische betekenis van de abdijhoeven en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout*, z.p.

¹⁶⁶ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 3.

¹⁶⁷ LAENEN, *Goedenisboek Oevel 1687-1742*.

¹⁶⁸ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 60.

¹⁶⁹ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 71.

¹⁷⁰ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 829, Register van de gilde van Sinte Barbara van Oevel, 1645-1837.

Michiel T'Syen weten we bovendien dat hij, voor hij de hoeve van zijn ouders overnam, hoger onderwijs genoot te Geel.¹⁷¹

Het feit dat de hoeve generaties lang in handen van dezelfde familie bleef, toont aan dat zij het financieel goed stelden én een goede band hadden met de abdij. De uitbating van de Uitschoolhoeve was voor hen een winstgevende bezigheid.

Besluit

In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw brachten heel wat (maar niet alle) pachters van Tongerlo het er goed vanaf. Hun ondergeschiktheid ten opzichte van de abdij nam af. In vergelijking met de middeleeuwen vergrootte hun vrijheid met betrekking tot de wijze waarop ze hun boerderij uitbaatten. In tegenstelling tot elders in Vlaanderen bleven de leveringen in natura echter bestaan, wellicht omdat de abdij dat graan niet enkel naar de markt bracht, maar ook verbruikte voor de eigen kloosterlingen én voor het brood voor de armen.

De abdij was geen willekeurige verpachter, maar zorgde voor een pachtsituatie die de pachter de elementen in handen gaf om succesvol zijn bedrijf uit te baten en ging in geval van moeilijkheden op zoek naar oplossingen. Het hoofddoel was de uitbating te laten floreren. De abdij nam maatregelen zodat een nieuwe pachter in goede omstandigheden kon beginnen – denk aan de toestand van de akkers, de aanwezigheid van hooi, mest en ingezaaide velden – en was toeschietelijk als oorlogsomstandigheden of de natuur voor een slechte opbrengst zorgden. In deze omstandigheden slaagden de pachters van de Uitschoolhoeve erin een succesvol bedrijf uit te baten. Dit wil uiteraard niet zeggen dat alle pachters het er altijd goed van afbrachten, zowel pech als persoonlijke en familiale omstandigheden (ouderdom, geen opvolger, ...) kon ervoor zorgen dat een familie haar boerderij verloor. Er was geen sociaal vangnet om dit op te vangen. De manier waarop de abdij het pachtstelsel invulde, zorgde er wel voor dat één misoogst niet perse betekende dat een pachter zijn levensonderhoud verloor. Ook tussen verschillende pachters onderling bestonden vormen van solidariteit.

¹⁷¹ T'SYEN en T'SYEN, *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, 68.

Hoofdstuk 4

Faits-divers

De tienden

In Tongerlo kwam uitzonderlijk slechts een derde van de inkomsten van de abdij voort uit pachtcontracten. Het leeuwendeel van haar financiële middelen verkreeg de abdij uit de tienden die ze kon eisen. De tienden waren in oorsprong een solidaire bijdrage in het onderhoud van de geestelijke leiders van de kerk.¹⁷² Ten laatste in de Karolingische regelgeving werden ze een verplichting, waarbij een deel van de oogst (en opbrengst van sommige dieren) jaarlijks toekwam aan de Kerk.¹⁷³

Aanvankelijk waren de tienden bedoeld voor de parochiepriesters, meer bepaald voor hun levensonderhoud, de verzorging van de mis, het onderhoud van de kerk en de armenzorg.¹⁷⁴ In de loop van de middeleeuwen werden de tienden vaak ingepalmd door wereldlijke heren. Er kwamen er ook heel wat in handen van de abdijen, vaak als een schenking van een adellijke heer. Tongerlo verwierf er heel wat: in de Antwerpse Kempen alleen bezat de abdij op het einde van de zeventiende eeuw het tiendrecht in meer dan twintig dorpen, waaronder Oevel.¹⁷⁵

Er zijn verschillende soorten tienden. De grote tienden waren de belastingen op de graanoogst. De kleine tienden of 'smaltienden' waren een belasting op andere gewassen, zoals bonen, erwten en knollen, kool- en raapzaad, aardappelen, etc. of op sommige dieren (vleestienden, lammerentienden, ...). Op sommige plaatsen betaalden de boeren ook hooi, vlas- of wolttienden. Soms was er sprake van 'novale' tienden. Die golden op nieuw ontgonnen gronden en op nieuwe teelten.¹⁷⁶ De inkomsten uit de kleine en novale tienden waren gering. Volgens de literatuur hief de abdij meestal enkel de grote tienden of graantienden, ook in Oevel. In enkele parochies hief de abdij ook lammertienden, bijentienden en aardappeltienden.¹⁷⁷ In de Franse Tijd werd het tiendrecht afgeschaft.¹⁷⁸

Aanvankelijk haalde de abdij zelf de tienden op. Later kwam het 'verpachten' van de tienden in zwang. De ophaling van de tienden werd bij opbod verkocht aan de meest biedende. De 'tiendpachter' moest tegen een vaste datum het graan dat hij opgehaald had bij de boeren leveren aan de abdij of het verkopen en de opbrengst (in geld) aan de abdij bezorgen. Als de oogst slecht was, kon de tiendpachter géén korting krijgen, bij oorlogsomstandigheden wel. In het algemeen werden de tiendpachters strenger behandeld dan de gewone pachters, wellicht wegens het belang van de tienden voor het kloosterbudget en voor de

¹⁷² VAN DYCK, 'De Abdij van Tongerlo en het tiendrecht', 229.

¹⁷³ DEJONGH, 'De tienden van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw', 304.

¹⁷⁴ DEJONGH, 'De tienden van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw', 304.

¹⁷⁵ VLEUGELS, 'Het beheer van het markizaat Westerlo in de achttiende eeuw', 65-66; DEJONGH, 'De tienden van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw', 305.

¹⁷⁶ DEJONGH, 'De tienden van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw', 305.

¹⁷⁷ DEJONGH, 'De tienden van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw', 306.

¹⁷⁸ VAN DYCK, 'De Abdij van Tongerlo en het tiendrecht', 230.

voedselbevoorrading van het klooster.¹⁷⁹ De tiendpachter moest ook nog een soort administratieve kost betalen en soms ook hooi en stro leveren en vrachtdiensten verzorgen, net zoals een grondpachter.¹⁸⁰ De functie van tiendpachter ging gepaard met een zeker aanzien. Soms bleef de functie jaren in handen van dezelfde persoon, soms wisselde ze sneller.

In het historisch onderzoek worden de tienden vaak gebruikt als een maat om de evolutie van de agrarische omzet te berekenen. Aangezien de bronnen zelden tot nooit vermelden wat de oppervlakte en de samenstelling van de tiendendomeinen van Tongerlo waren, is het jammer genoeg niet mogelijk vanuit de tienden precieze uitspraken te doen over de agrarische opbrengst en de fluctuatie ervan.

De lammeren van Oevel

Naast de graantienden werden op sommige plaatsen ook 'lammertienden' betaald. Westerlo, Olen, Heultje, Zoerle, Herselt en Wezel betaalden allemaal lammertienden aan de heer de Merode. In tegenstelling tot de graantienden werden de lammertienden gewoonlijk niet verpacht, maar effectief geïnd en, in het geval van markies de Merode, verbruikt op het kasteel. De lokale secretaris hield bij hoeveel schapen en lammeren elke bewoner had en rapporteerde daarover aan de rentmeester van de markies.¹⁸¹

Uit het archief van de abdij blijkt dat de pastoor van Oevel in het midden van de achttiende eeuw de lammerentienden ontving van twee boeren uit Oevel, waaronder de pachter van de Uitschoolhoeve.¹⁸² Het is niet duidelijk of die tienden eigenlijk de abdij toekwamen, of rechtstreeks aan de parochiepriester, in elk geval kwamen ze in zijn boekhouding terecht. Uit de nota's van de pastoor uit de jaren 1770-1790 blijkt dat de kudde van de Uitschoolhoeve jaarlijks 25 à 40 lammeren opleverde¹⁸³, die hoogstwaarschijnlijk verkocht werden. Op die winst moesten de boeren tienden betalen aan de pastoor. Dat deden ze niet in lammeren maar in geld. De Uitschoolhoeve beschikte over haar eigen heide, waar die kudde wellicht graasde. Ook weten we dat de pachter van Oevel meermaals het paaslam leverde aan de abdij.¹⁸⁴

De herkomst van de schapenkudde van de Uitschoolhoeve is mogelijk te vinden in een middeleeuws gebruik, waarbij de verpachter de pachter kon verplichten tot het houden van een schaapskudde, met het oog op de vruchtbaarheid van de grond (door hun

¹⁷⁹ DEJONGH, 'De tienden van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw', 306-308.

¹⁸⁰ DEJONGH, 'De tienden van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw', 307.

¹⁸¹ VLEUGELS, *Algemene Geschiedenis van Westerlo. Ambtenarenapparaat en rentmeesters. Het beheer van het Markizaat Westerlo in de achttiende eeuw*, 73.

¹⁸² ABDIJ ARCHIEF TONGERLO II, 820, Rekeningen van de pastoor van Oevel (18de eeuw).

¹⁸³ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO II, 820, Rekeningen van de pastoor van Oevel (18de eeuw).

¹⁸⁴ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

mestopbrengst). De pachtheer zorgde dan zelf voor de (dure) aankoop van de kudde en had recht op bijvoorbeeld de helft van de wol en/of een vast pachtbedrag.¹⁸⁵

Vakmanschap in en rond de abdij

Een abdij was een wereldje op zich, waar heel veel zelf vervaardigd werd. Vaak verrichtten lekenbroeders dat werk. Een deel van hen werkte op het land, maar ze waren ook werkzaam in heel wat verschillende vakmanschappen. Ze werkten in de keuken, het bakhuis, de brouwerij, de leerlooierij, de weverij, het wagenhuis, de schrijnwerkerij of de schoenmakerij. In de overlijdensregisters werd soms aangeduid waarin de broeder gespecialiseerd was. De abdij van Tongerlo had een rosmolen, er werd schors gebleekt voor de huidenvetterij, er was een timmermanswerkplaats, ...¹⁸⁶

In de loop van de middeleeuwen verdwenen de lekenbroeders. De norbertijnen specialiseerden zich niet meer in handenarbeid maar in studie en parochiedienst. Slechts enkele kloosterlingen bleven belast met de uitbating van het domein. Zij hadden vooral een toezichthoudende functie, zoals de Provisor Exteriorum. De Pitantiarium of 'bakmeester' inde betalingen in natura en gebruikte ze voor het onderhoud van de abdijsbewoners en giften aan de armen.¹⁸⁷

De activiteiten die de abdij ontwikkelde, zorgden voor tewerkstelling voor mensen uit de streek. De abdij besteedde aanzienlijke sommen aan het onderhoud van haar hoeves en het oprichten van nieuwe bedrijfsgebouwen en woongebouwen op de hoeves. Daarvoor nam de abdij metsers, timmerlieden, steenkappers en strodekkers in dienst. Vooral in de regio Essen-Kalmthout had de abdij heel wat kosten. Doordat de pachters daar onder een schuldenlast gebogen gingen, slaagden die er niet in om zelf hun hoeves voldoende te onderhouden. Ook de bouw van enkele nieuwe hoeves droeg mee bij tot de hoge kosten in deze regio.¹⁸⁸

Oevel was een streek van steenbakkerijen en telde mogelijk ook heel wat metsers. De eerste pastorij van Oevel werd in 1613-1616 door de Oevelse steenbakkers gebouwd. De abdij deed vaak beroep op dezelfde timmerlieden en metsers, die ingezet werden op verschillende van haar eigendommen en zo een inkomen verwierven. Dankzij de notities van de pastoor van Oevel kennen we enkelen van hen bij naam. De pastoor van Oevel kreeg in december 1750 een nieuwe waterput. De metsers waren Jan-Baptist Van Dijck, Joseph Verachtert en Cornelis

¹⁸⁵ LINDEMANS, *Geschiedenis van de Landbouw deel II*, 396-397.

¹⁸⁶ ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo', 28. Het archief bevat ook verschillende overzichten van de werkzaamheden, bijvoorbeeld ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 287, Elocationes villarum molendinarum, decimarum, reparationes, nova edificia, etc. 1416-1558.

¹⁸⁷ ERENS, 'Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo', 37.

¹⁸⁸ KOOLS, *De sociaal-economische betekenis van de abdijshoeven en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout*, z.p.

Mans. De abdij betaalde voor de put, maar de pastoor gaf de metsers tijdens de werkzaamheden de kost.¹⁸⁹ Wellicht waren dezelfde vakmannen actief op verschillende hoeves van de abdij. Bouwden zij in dezelfde periode mee aan het nieuwe woonhuis van de Uitschoolhoeve?

De parochie: enkele weetjes

Oevel had lange tijd geen eigen pastoor, de abdij bediende de parochie. In 1511 werd de parochie verbonden met die van Tongerlo, met één pastoor voor de twee parochies. De inwoners ondernamen meerdere pogingen om een eigen pastoor te krijgen, tot en met een verzoekschrift aan de bisschop, die het aan de abdij overmaakte met de vraag erop te antwoorden.¹⁹⁰ In 1614 werd er een pastorie gebouwd en iets daarna kreeg Oevel een eigen pastoor. Net als in 42 andere Brabantse dorpen was dit een 'witte pastoor', een norbertijn. Die pastoors waren gewoonlijk goed opgeleid wat het cultureel, moreel en zedelijk leven in het dorp ten goede kwam.

In 1637 werd de pastoor van Oevel door een Hollandse krijgsbende gevangen genomen en door de plaatselijke bevolking weer vrijgekocht voor 100 gulden.¹⁹¹

Op religieus vlak was verder ook de Onze-Lieve-Vrouw-Lelie-tussen-de-Doornenkapel belangrijk. De kapel was een belangrijk bedevaartsoort en plaats van volksdevotie voor de streek. Ze werd volgens de legende opgericht op de plaats van een wonderbaarlijke redding. Dymphna Verrijt werd – zo gaat de volksoverlevering – op de weg van Oevel naar Geel aangevallen door vier schurken. Haar smeekbede om hulp aan Onze-Lieve-Vrouw werd verhoord en de boosdoeners sloegen op de vlucht. Uit dankbaarheid hing ze een Mariabeeldje aan een doornenboom.¹⁹² De oorspronkelijke lemen en/of houten kapel werd opgericht tussen 1630 en 1643. In 1670 werd ze vervangen door een stenen exemplaar. Later werd de kapel meermaals gerestaureerd en uitgebreid.¹⁹³

Tijdens de Franse bezetting werden de kerken vanaf augustus 1797 verplicht gesloten. Die van Oevel sloot tijdelijk de deuren vanaf 21 december 1797.¹⁹⁴ De gemeente Oevel kocht de

¹⁸⁹ ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 822, Aantekeningen van de pastoor, ca 1750.

¹⁹⁰ GILBERT, *Dorpsmonografie Oevel*, 4.

¹⁹¹ VANBAELEN, *Oevel, 800 jaar evolutie*, 3.

¹⁹² Toerisme Westerlo, <http://www.toerismewesterlo.be/bezienswaardigheden/andere>

¹⁹³ Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Devotie- en bedevaartskapel Onze-Lieve-Vrouw-Lelie-tussen-de-Doornen (ID: 41269)', <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/41269>

¹⁹⁴ VANBAELEN, *Oevel, 800 jaar evolutie*, 4.

pastorie op 17 februari 1799 om te vermijden dat die in vreemde handen zou vallen. In 1803 kwam de pastorie officieel in handen van de gemeente.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Gemeente Westerlo, <http://www.westerlo.be/over-westerlo/waarheen-westerlo/heemmuseum-oewel>

Bijlage

Technische fiche

Identificatie

Type	Abdijhoeve met driebeukig, langgevelig woonstalhuis, Noordwest-Europees hallenhuis
Functie (historisch)	wonen & agrarisch
Datering	Er was op deze plaats al een abdijhoeve vanaf de dertiende eeuw. Het huidige gebouw dateert uit het midden van de achttiende eeuw.
Geografische informatie	Op de hoek van de huidige Duitschoolstraat en Spurriestraat te Oevel (Westerlo). (Kadaster, Sectie C, 68,69,70).
Verwerving door Bokrijk	Woonhuis, stal en schuur werden aangekocht van Theodolinda Mens en in 1954 naar Bokrijk verplaatst. De bornputzwijk uit Ekeren-Laar werd in 1957 geschonken door weduwe Verrezen, het bakhuis in 1956 door de Limburgse Vereniging van Bakkersbazen.

Inventaris

Bouwmateriaal, bouwwijze en uiterlijke bijzonderheden

Dit is een grote Kempense hoeve, waarbij het woongedeelte en de stal ongeveer even groot zijn. De hoeve bestaat uit een eiken houten geraamte, met de bakstenen (in plaats van leem) als 'vulsel'. De bakstenen werden hoogstwaarschijnlijk in Oevel gebakken. Een ervan droeg de datum 1737.

De woning is 26,12m x 11,67m groot, ongeveer even groot als de tegenoverliggende schuur. Dit is breed voor een Kempense hoeve. De hoeve is driebeukig, met zeven paar stijlen. De balken zijn onversierd. Dit is ongewoon voor de Zuiderkempen: er werden geen versieringen, nabootsingen van balksloefen of volkskunstmotieven op aangebracht.

De zijbeuken zijn beide even breed. De stijlen van het middelste gebint dalen maar tot de hoogte van de zoldering en rusten daar elk op één zware, overlangse moerbalk, die de derde en vijfde stijlen met elkaar verbindt. Zonder deze oplossing zouden de middelste steunen (hinderlijk) midden in de woonruimte gestaan hebben. De ankerbalk van het middelste gebint werd tegen de verkorte stijlen afgezaagd en overlans midden in de woonkeuken gestoken. Zo werd de zoldering van de middenbeuk verlaagd en op gelijke hoogte met die

van de zijbeuken gebracht. De haardbalk van het huis is dubbel zo zwaar als die van de kamer, aangezien hij de verplaatste ankerbalk van het middelste gebint moet schragen. Dit wijst er op dat de verkorting van de middelste stijlen tijdens de constructie gebeurde en geen aanpassing van latere datum is.

In de oostelijke gevel bevindt zich op zolderhoogte een lichtgat zonder vensterglas met een dubbel houten luik. Een groot hoog geplaatst venster, met vier bovenlichten en twee ramen, verlicht de kamer.

De kelder heeft een tongewelf. De keldervloer ligt boven het grondwaterpeil.

In de stal staan twee paar vrije stijlen op gemetselde voetstukken (om hen te beschermen tegen de mest). De voorstal kreeg een bakstenenvloer en ligt één trede lager dan de keuken. De stal heeft twee staldeuren. Dit werd ook bij andere grote hoeves teruggevonden. De westelijke deur was de mestdeur, de zuidelijke de hooideur.

Het laaggetrokken dak (tegen de wind) heeft geen dakstoel. De kepers van het dak dragen de daklast. Er zijn geen scheren, middengordingen en vorstboom, maar wel een dichte reeks hanenbalken. Dit creëert een grote, vrije dakruimte. Deze dakstijl wordt 'sparrendak' genoemd en is typerend voor de oude Kempense hoevebouw.

Reconstructie en restauratie

Weyns documenteerde uitgebreid alle grote en kleine wijzigingen die de hoeve onderging in zijn studie over de hoeve (WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*). We geven hier enkel de belangrijkste weer.

Voordat het nieuwe woonhuis in het midden van de achttiende eeuw opgetrokken werd, bevond er zich waarschijnlijk een andere woonst op hetzelfde erf. De nieuwe woonst werd achter de oude opgetrokken, die bewoond bleef tot de nieuwe klaar was. Oorspronkelijk hoorde er bij de hoeve nog een tweede grote schuur (aangeduid op een kaart uit 1655). Het is niet geweten wanneer die opgetrokken en afgebroken werd.

In Bokrijk kreeg de Uitschoolhoeve een plaats aan de westzijde van het dorpsplein, terwijl zij in Oevel oorspronkelijk afgelegen lag van de dorpskern.

De laatste eigenaar liet rond 1937 de stal verbeteren (zodat de koeien op stenen stonden, een 'bakstenen koebed') en de oven binnenshuis plaatsen (onder de zoldertrap, uitmondend in de noordelijke schouwfrijet van het huis). Die (en andere) wijzigingen werden in Bokrijk terug ongedaan gemaakt, opdat het huis in Bokrijk zo nauw mogelijk de achttiende-eeuwse situatie zou representeren. Ook de dakbedekking - stro, pannen en asbestplaten - werd niet meegenomen. Het is onduidelijk of de tegelvloer mee overkwam.

In de negentiende en twintigste eeuw werden in de schuur ook een schapenstal en enkele varkenskoten ondergebracht. Voor de schapenstal werd een wand toegevoegd. Op het

moment dat de schuur naar Bokrijk kwam, had die maar een enkele lemen buitenwand meer, de andere drie waren door steen vervangen (eind negentiende, begin twintigste eeuw). De westelijke schuurpoort was dichtgemetseld.

Gebouwen op het erf

- Driebeukige langgerichte, hallevormige **schuur** met dorsvloer en tasruimten, met een gordingsdak. Deze grote schuur (23,27m x 12,04m.) moest grote hoeveelheden graan en wintervoer kunnen herbergen.

De dorsvloer bevindt zich tegen één van de langse zijden, evenwijdig aan de noklijn. De schuurdeur wordt beschermd door de oversteek (overdragend dak), aan de andere zijde is er een lagere deur voor de lege boerenkar. Een dubbele rij pijlers deelt de ruimte in drie. Elk stijlenpaar is met een liggende balk (ankerbalk) verbonden tot een gebint, waarvan de hoekschoren (ook 'korbelen' of 'stormbanden' genoemd) het geheel stevigheid verlenen. Een van de zijbeuken is breder, dat is de dorsvloer. Aan die zijde steekt de ankerbalk niet met een verankerde pen doorheen de stijl, maar reikt er overheen. De schuur heeft een gordingsdak (met dakstoel). De nokbalk en gordingen dragen het gewicht, niet de dakkepers. De achterste rij steunen staat op de stenen. De andere steunen staat op een eiken 'plaaï' en kregen op 75cm hoogte schoren.

De schuur werd niet gedateerd tijdens de bouw (soms vind je een inscriptie, wat bij deze schuur niet het geval was), maar latere gebruikers brachten wel opschriften aan, voornamelijk initialen, maar ook volkskundige motieven. De oudste datum is 1717. De schuur dateert wellicht ergens uit de periode 1650-1700.

- Vrijstaande **paardenstal** in baksteenmetselwerk, met stal en karschob. Dit is relatief zeldzaam in de Kempen.
- **Bornput** achter het woonhuis in baksteenmetselwerk, 1797, uit Ekeren-Laar (enige gedateerde in België)
- **Bakhuis uit Oostmalle** in baksteen en dakpannen, met twee gemetselde bogen, waarschijnlijk uit de negentiende eeuw. Afkomstig van hoeve Blommerschot, Oostmalle (Antwerpse Kempen). Het bakhuis werd met zijn inboedel geschonken door de Beroepsvereniging van Limburgse Bakkersbazen (1956). Er staat een lage baktrog voor roggebrood en een kleine, hoge baktrog voor witbrood. De laatste bewoner van de boerderij uit Blommerschot was Lodewik Verelst (°1897), gehuwd met Mathilde Vervoort (°1896). Het gezin verhuisde in 1948, daarna was de hoeve onbewoond en werd ze verkocht. Ze werd sporadisch gebruikt door jeugdgroepen. De laatste eigenaar was Louis Peeters uit Antwerpen.

- **Varkenshok** (met twee varkenskotens en secreet), tweede helft negentiende eeuw, geschonken door de erfgenamen De Rijck-Weyns. De wanden zijn met stro bekleed (tegen de tocht), voederbakken in langse zijde van het gebouw.

Infrastructuur

- **Draai paal** voor veevoeder
- Negentiende-eeuws **hondenrad** uit boerderij Zannen (Rosselaar, Balen-Neet) in de stal, aangesloten op de boterstoter in het huis. Het houten loopwiel staat binnen in de stal, heeft een diameter van 250 cm en een loopbreedte van 38 cm. Het binnenwerk is aanwezig. Een sleeptrol (diameter 18 cm) brengt een dubbele krukas en twee boterstoters in beweging die afwisselend op en neer gaan in een botervat.
- Bij de schuur: '**manège**' (opschrift 1717), een door paarden aangedreven molen voor een dorsmachine (in restauratie). Het erf van de Uitschoolhoeve beschikte in het begin van de twintigste eeuw eveneens over een dorsmolen.
- Dubbele **wandhaard**, rug aan rug geplaatst, met loodrecht oplopende rookvangen die boven de zoldervloer vernauwen tot juist onder de noklijn, waar één enkele schouwpijp doorheen het dak steekt. In het huis is de haardwand versierd (metselwerk), in de kamer niet.

Indeling

- Woongedeelte met huis en kamer, met haard en moos (voor afwas en boterbereiding)
- Graanzolder boven het woongedeelte
- Stal bestaande uit één grote ruimte, met drie hoger gelegen berguimtes voor o.a. hooi. De voorstal deed dienst als inrit voor de mestkar.
- Op het einde van de negentiende eeuw sliepen de ouders in de kamer, de meisjes in de twee kamertjes aan de zuidkant en de jongens in de kelderkamer (noordelijke zijbeuk) en de paardenstal.
- Kelder

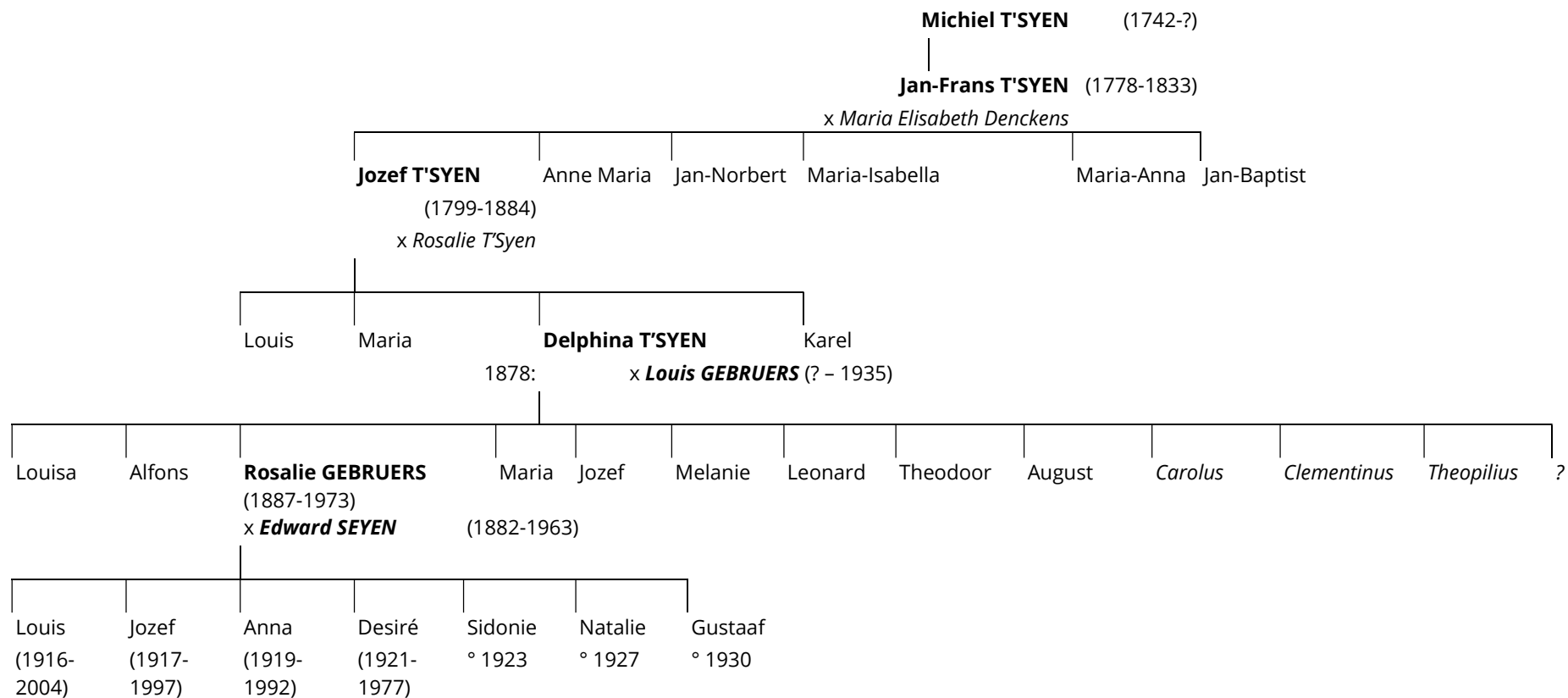
Huidige inboedel

Kamer met meubilair uit de achttiende eeuw. Dit interieur werd samengesteld door Weyns, op basis van een boedelbeschrijving van de boerderij uit 1756 en bevat onder andere kleerkast, klokkenkast, commode, vitrine van het lancierstype, moos met moosrek, moosbank, mozegat.

Bijlage

Stamboom bewoners (1800-1954)

Stamboom bewoners van de Uitschoolhoeve uit Oevel, einde 18de – midden 20ste eeuw¹⁹⁶

¹⁹⁶ DOCUMENTATIECENTRUM BOKRIJK, Dossier Oevel, informatie bewoners.

Literatuur

DAELEMANS, F., 'Pachten en welvaart op het platteland van Belgisch Brabant (15e – 18e eeuw)', *Afdeling Agrarische Geschiedenis Bijdragen*, 28, 1986, 165-183.

DE WEVER, F., 'Pachtprijzen in Vlaanderen en Brabant in de 18e eeuw. Bijdrage tot de conjunctuurstudie', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 85, 1972, 180-204.

DE WINTER, K., *Het kerkelijk leven in de parochie Westerlo en haar dochterparochie Zoerle (1559-1789)*, Jaarboek Heemkring Ansfried Westerlo vzw, Westerlo, 1986.

DEJONGH, G., 'De tienden van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw', *Analecta Premonstratensia*, 67, 1991, 304-317.

DEJONGH, G., *Goederen en beheer van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw*, Licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, Leuven, 1991.

ERENS, A., 'Het uitbatingstelsel der abdij Tongerlo in middeleeuwen en moderne tijden', *Oudheid en Kunst*, 13, 1922, 26-42.

GILBERT, M., *Dorpsmonografie Oevel*, Hoger Rijksinstituut voor Toerisme, Hotelwezen en de voedingsbedrijven, Hasselt, 1980.

HEERMAN, C., 'Het Abdijdomein Van De Abdij Van Tongerlo in de 15de-16de eeuw (Met Speciale Aandacht Voor De Pachthoeves Van De Abdij)', *Taxandria, Jaarboek van de Koninklijke geschied- en oudheidkundige kring van de Antwerpse Kempen*, 2006, 121-224.

JANSSENS, H., 'De invloed van de abdij van Averbode in Limburg, in het bijzonder door haar parochies', *Heemkunde Limburg*, 3, 2010, 3-7.

JANSSENS, H., 'De premonstratenzerorde in het oude hertogdom Brabant', in VANHEMELRYCK, F., *Aspecten van de kerkelijke geschiedenis van het hertogdom Brabant*, Brussel, 2002, 93-118.

KOOLS, D. *De sociaal-economische betekenis van de abdijschouwen en hun pachters in de heerlijkheid Essen-Kalmthout (17e - 18e eeuw)*, Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, 2001.

KOYEN M. en VAN DYCK L., *Tongerlo door de eeuwen heen. Premonstratenzer leven en spiritualiteit*, Tongerlo, 1973.

LINDEMANS, P., *Geschiedenis van de Landbouw in België deel II*, Antwerpen, Genootschap voor Geschiedenis en Volkskunde, 1994.

MEEUSEN, G., 'Verkoop van Zwart Goed te Esschen-Kalmthout', in: *Gedenkschriften betreffende de aloude heerlijkheid Esschen-Calmphout-Huybergen*, 8, 1940.

T'SYEN, D. en T'SYEN, W., *350 jaar familiegeschiedenis T'Syen*, Bokrijk, 1990.

VAN DYCK, L., *De Abdij van Tongerlo. Gebundelde historische studies*, Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, fasc.19, Averbode, Praemonstratensia vzw, 1999.

VAN DYCK, L., 'Cijnsgoederen, pachtgoederen en leengoederen van de abdij van Tongerlo', in VAN DYCK, L., *De Abdij van Tongerlo. Gebundelde historische studies*, Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, fasc.19, Averbode, Praemonstratensia vzw, 1999, 119-228.

VAN DYCK, L., 'De Abdij van Tongerlo en het tiendrecht. Een beknopt historisch overzicht', in VAN DYCK, L., *De Abdij van Tongerlo. Gebundelde historische studies*, Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, fasc.19, Averbode, Praemonstratensia vzw, 1999, 229-241.

VAN DYCK, L., 'De Abdij van Tongerlo en het probleem van armoede en armoedezorg tijdens het ancien régime', in VAN DYCK, L., *De Abdij van Tongerlo. Gebundelde historische studies*, Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, fasc.19, Averbode, Praemonstratensia vzw, 1999, 277-289.

VAN DYCK, L., 'Hoeven en hoevenaars van de abdij van Tongerlo', in VAN DYCK, L., *De Abdij van Tongerlo. Gebundelde historische studies*, Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, fasc.19, Averbode, Praemonstratensia vzw, 1999, 175-204.

VANBAELEN, K., *Oevel, 800 jaar evolutie*, Kardinaal van Roey Instituut, Vorselaar, Eindwerk, 1991.

VERBIEST, F., 'De Duitschool. Gehucht en hoeve te Oevel. Proeve van Etymologie', *Taxandria*, 26, 1954, 3-15.

VERREZEN, F. en VOS, P., *Ons oude dorp in beeld: Heultje, Oevel, Oosterwijk, Tongerlo, Voortkapel, Westerlo, Zoerle-Parwijs*, Westerlo, 1981.

VLEUGELS, J., *Algemene geschiedenis van Westerlo. Ambtenarenapparaat en de rentmeesters. Het beheer van het Markizaat Westerlo in de 18de eeuw*, Westerlo, Heemkring Ansfried Westerlo, 2003. (verzamelbundel)

WEYNS, J., *Bakhuis en broodbakken in Vlaanderen*, Sint Martens-Latem, Verbond voor Heemkunde, 1963.

WEYNS, J., *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, Bokrijk, Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk, 1959.

Bronnen

Uitgegeven bronnen

BAUWENS, G., BERRE, A. en BOUWEN, W., e.a. *Volkstelling: Herenthout, 1796. Volkstelling: Noorderwijk, 1830. Volkstelling: Oevel, 1693-1709-1754. Volkstelling: Olen, 1796*, Antwerpen, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 2005.

GORIS, J.-M., *Een Kaartboek van de Abdij van Tongerlo 1655-1794*. Cartografische en iconografische bronnen voor de geschiedenis van het landschap in België, 5, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2001.

LAENEN, J. *Goedenisboek Oevel 1687-1742*, eigen beheer, 2015.

Onuitgegeven bronnen

ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 220, *Registrum receptionum abbatiae Tongerloensis incipiens in festo Assumptionis B. Mariae Virginis anni 1660 usque ad idem festum 1661*, 1660-1678.

ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 221, *Registrum bonorum abbatialium monasterii Tongerloensis*, hoeve ter Uitschool.

ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 287, *Elocationes villarum molendinorum, decimarum, reparationes, nova edificia, etc.* 1416-1558.

ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 288, *Conditien ende voorwaerden van de hoeften der abdije van Tongerlo*, 1568-1671.

ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 289, Algemene voorwaarden en pachtcontracten van hoeften en andere goederen (18de eeuw).

ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 290, *Generale conditien ende voorwaerden van de hoeften des Goidshuys van Tongerlo*, 1687-1767.

ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 820, Rekeningen van de pastoor van Oevel (18de eeuw).

ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 822, Aantekeningen van de pastoor, ca 1750.

ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, II, 829, Register van de gilde van Sinte Barbara van Oevel, 1645-1837.

ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, IV, 101, Franse Tijd en Dispersio, 1793-1840, 36D. Verkoop van de Uitschoolhoeve.

ABDIJ ARCHIEF TONGERLO, IV, 24/1, Voorwaarden voor de verpachting van hoeften te Oevel (1763-1769), nr. 16. Hoeve Ter Uitschool (1769).

DOCUMENTATIECENTRUM BOKRIJK, Dossier Oevel, bewonersinformatie.

DOCUMENTATIECENTRUM BOKRIJK, Dossier Oevel, Weyns, *De Uitschoolhoeve uit Oevel. Aanvulling* (manuscript).

Websites

Gemeente Westerlo, <http://www.westerlo.be/over-westerlo/waarheen-westerlo/heemmuseum-oevel>, geraadpleegd op 15 mei 2016.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Devotie- en bedevaartskapel Onze-Lieve-Vrouw-Lelietussen-de-Doornen (ID: 41269)', <https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/41269>, geraadpleegd op 22 juli 2016.

Inventaris Onroerend Erfgoed, Oevel, <https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/geheel/121233>, geraadpleegd op 22 juli 2016.

Stamboom van Soom, <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-soom/l11607.php> en <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-soom/l11583.php>, geraadpleegd op 31 juli 2016.

Toerisme Westerlo, <http://www.toerismewesterlo.be/bezienswaardigheden/andere>, geraadpleegd op 15 mei 2016.

GEHEUGEN COLLECTIEF VZW
HISTORISCH PROJECTBUREAU

Colofon

Geheugen Collectief vzw
Cuperusstraat 5, 2018 Antwerpen
Ondernemingsnummer: 0816.853.628
www.geheugencollectief.be

Dit rapport werd opgemaakt door
Hannelore Vandebroek, Peter Van
der Hallen en Veronique Van Humskerke,
onderzoekers van Geheugen Collectief
in opdracht van Het Domein Bokrijk.
Geheugen Collectief vzw 2016